

**GÁRDONYI APJA ÉS A ZIEGLER CSALÁD
SOPRONBAN ÉS NEMESKÉREN.**

**AZ EVANGÉLIKUS ZIEGLEREK ÉS GÁRDONYI
VALLÁSOS LEKÜLETE.**

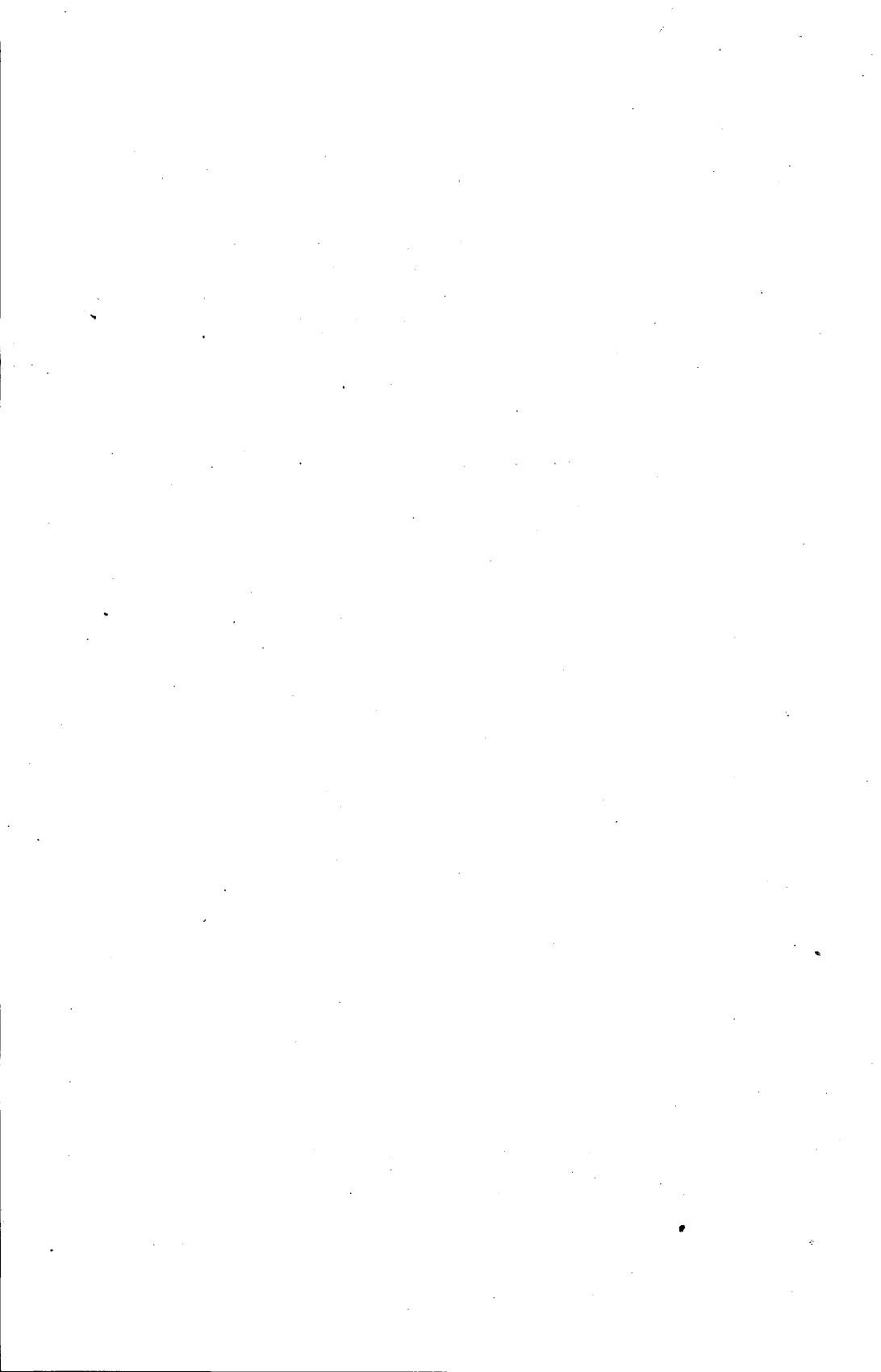
**ÚJABB ADATOK
NEMESKÉR TÖRTÉNETÉHEZ ÉS GÁRDONYI ÉLETÉHEZ.**

**ÍRTA:
Dr. PAYR SÁNDOR.**

SOPRON.

NYOMATOTT SZÉKELY ÉS TÁRSA KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1934.

**GÁRDONYI APJA ÉS A ZIEGLER CSALÁD
SOPRONBAN ÉS NEMESKÉREN.**

**AZ EVANGÉLIKUS ZIEGLEREK ÉS GÁRDONYI
VALLÁSOS LELKÜLETE.**

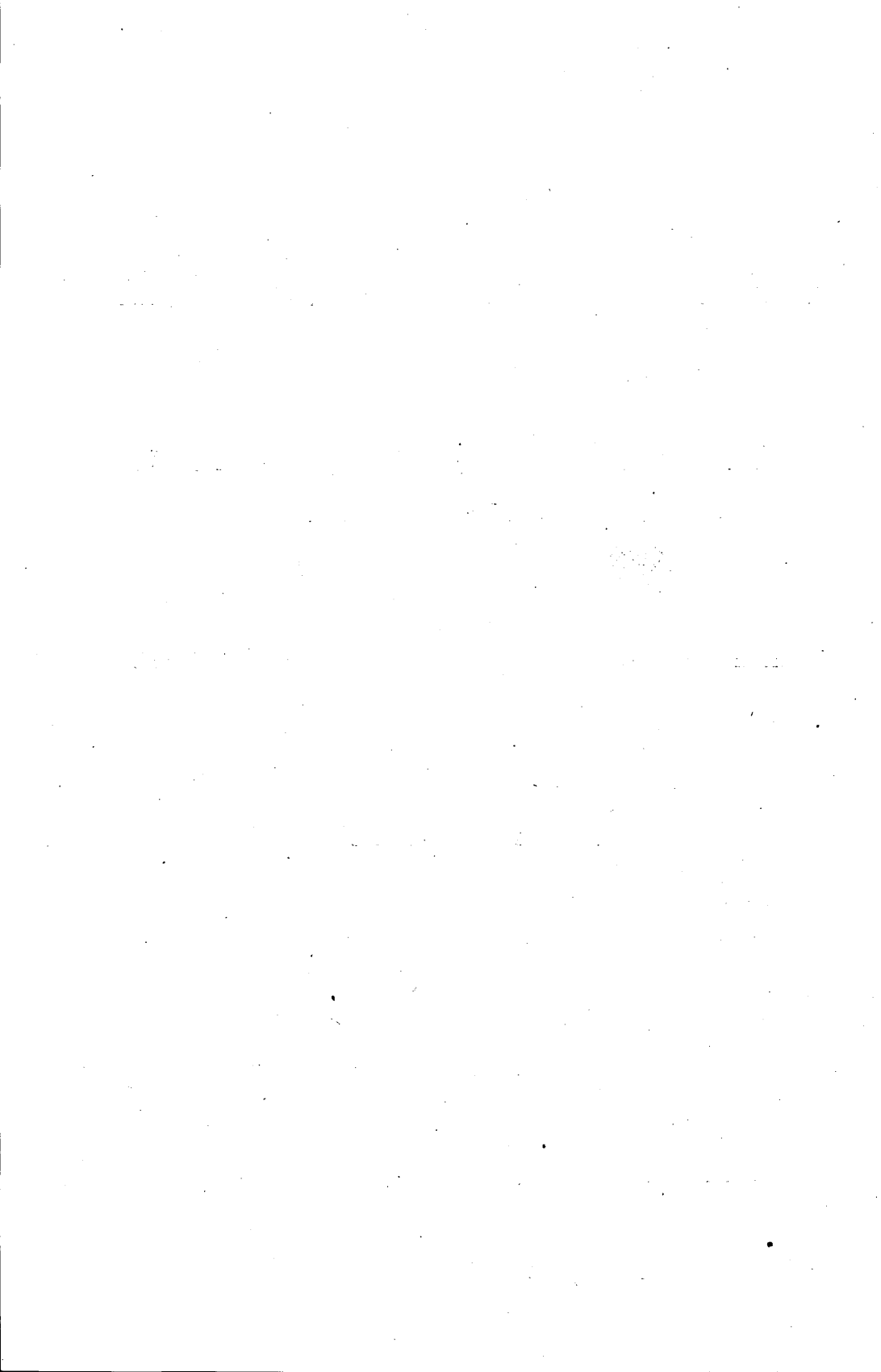
**ÚJABB ADATOK
NEMESKÉR TÖRTÉNETÉHEZ ÉS GÁRDONYI ÉLETÉHEZ.**

**ÍRTA:
Dr. PAYR SÁNDOR.**

SOPRON.

NYOMATOTT SZÉKELY ÉS TÁRSA KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1934.

A nemeskéri artikuláris evangélikus egyházközség történetében*) kellő figyelemmel emlékeztem meg az egyes korszakokban szereplő nevezetesebb családokról is. Kínosan lepett meg tehát, hogy csak művemnek kinyomatása után értesültem a két nemzedéken át Nemeskéren lakott Ziegler családról: Gárdonyi apjáról, nagyapjáról és két nagybátyjáról.

A költőnek négy nagyobb életrajzát is átolvastam annak idején, de egyik sem említi csak egy szóval sem Nemeskér nevét. Az életrírók, úgy látszik, nem olvasták Gárdonyinak „Gyermekkori Emlékezések“ című tárcacikkeit, melyek 1903. Bródy Sándor „Jövendő“ című folyóiratában jelentek meg. Itt Gárdonyi maga említi, hogy atyja, Ziegler Sándor Nemeskéren született. S azóta, hogy a titok kipattant, a nemeskéri öregek is visszaemlékeznek a Ziegler családra, a „lakatos Fránci“ apjára, anyjára és testvéreire. Tudják, hol állott a kis rozzant családi házuk s hogyan lett ebből a nagyapa halála után zsinagóga. Gőcze Gyula nemeskéri lelkész úr pedig szíves volt az anyakönyvi kivonatokat és más adatokat is közölni. De érdekes feljegyzéseket találtam a soproni, több sopronmegyei, a győri és vas megyei anyakönyvekben is. Így Gárdonyi család-történetét jóval messzebbre vihetem vissza, mint az eddigi életrajzok.

Oly kérdésekre akarok felelni, melyek eddig függőben maradtak. Miként lett a német család magyarrá? Miként lett a buzgó evang. ősök költő ivadéka római katolikus? Micsoda szerepe volt Nemeskérenek a Ziegler család történetében? Az evang. apa milyen nyomokat hagyott költő fiának gondolatvilágában? Hogyan indult ki az elkeresztelt római katolikus tanító írói pályája a győri református paplaktól? A fényes pályafutásnak mily keveset ígérő volt a kezdete! Ez utóbbinak Győrött magam is szemtanúja voltam.

Nemeskéről egyháztörténeti munkát írtam. Tehát itt is érintenem kell a Zieglerek vallását és Gárdonyinak az egyházfelekezetekhez való viszonyát, amelyre nézve művei sok jellemző adatot szolgáltatnak.

*) Sopron 1932. Székely és Társa. 208 lap 12 képpel.

Gárdonyi, a kezdő hirlapíró Győrött.

Gárdonyi pályafutását ifjúkoromtól fogva figyelemmel kísérem, mert nagy meglepetéseket, a keveset ígérő szerény kezdet után fényes sikereket rejtett magában. Első vergődéseinek mint kortársa én is szemtanúja voltam. Akkor volt ő kezdő hirlapíró Győrött (1885–88), mikor én is ott mint káplán és titkár kezdtem pályámat Karsay Sándor evang. püspök oldalán. Pereszlényi János győri református lelkész, Gárdonyi első pátronusa és ennek Gyula fia, ügyvédjelölt, Gárdonyi barátja és munkatársa, aki éveken át mellettem ült a pápai kollégium padjain, áldott emlékü jó barátaim voltak. Többször voltam látogatóban náluk abban a költői rendet sugárzó nagy tanácsteremben, amelynek egyik sarkában Pereszlényi lelkész a nyári vendégek ágját engedte át Gárdonyinak, hogy szállása legyen, s dolgozószobának használhassa az egész nagy helyiséget is. Valahányszor az utcán vagy a hittani órákon találkoztunk, szóba került a vékony dongájú, de nagyratörő fiatal tanító is, ki a bizonytalanért hagyta el állását. Több más győri barátom is érdeklődött iránta s beszélgettünk róla.

Gárdonyi győri éveit, amint ezt már Szávay Gyula is felpanaszolta, a lexikonok és az életírók rendszerint kihagyják, nem ismerik. Ez pedig nagy hálátlanság Győr városa s különösen a lelkes búzgó református pap iránt, ki a 22 éves dabronyi r. kath. tanítót az új pálya kezdetén házába fogadta és asztalához ültette. A költő életében nagy jelentőségű volt ez a három esztendő. Itt volt kezdő újságíró, itt próbálgatta szárnyait.

De az első kísérletek bizony gyengén sikerültek. Maga Gárdonyi is bevallja: „Kövek alatt nőtt fű vagyok, sok idő kellett, míg ki tudtam bújni a levegőre.” Móra Ferenc és Szabolcska László szerint is: „Aludt benne az erő, mint csiszolatlan rubintban a fény.” És így itéli meg Kéky Lajos is: „Művészte megkapó képét nyújtja a csekélyértékű kezdetből magasba szökkenő haladásnak.”*)

Szávay Gyula, a szegedi árvíz által kiöntött győri jogász, akinek szintén Pereszlényi volt kezdetben az egyik pátronusa, 1882 óta szerkesztette Győrött a „Garabonciás Diák” című éclapot. Fiatalok voltak a munkatársak, köztük Antal Géza pápai diák, a későbbi püspök és Csatkai Ignác győri diák, a későbbi jeles soproni orvos. Gárdonyi is mint fiatal falusi tanító ide küldözgetett be cikkeket. Csatkai dr. írta később ezekről: mikor a dabronyi tanító „Szellemi szalámi szeletek” című írásait beküldte, „az ilyenekre edzett szerkesztőség mégis elszörnyedt s még a papírkosár sem hitte volna, hogy a beledobott borzalmak írója valaha kiváló költő lesz.”**)

*) Szabolcska L. Gárdonyi G. élete, Temesvár 1925. Kéky L. Gárdonyi Géza, Bpest 1926.

**) Amikor Gárdonyi G. és Csatkai dr. együtt csinálták a Garabonciás Diákot. „Sopronvármegye” 1922. nov. 4.

tanítók, Gárdonyi jó barátai, kik a konventház udvarán vagy Isó Vince lelkész lakásán (ki a lapokat járatta) a kezdő újságíró cikkeit olvastuk, őszintén sajnáltuk: mily kár volt e fiatal kollegának a tanítóságot elhagyni. Cikkei, élcei felette laposak, vizenyősek voltak. Nem a szellemessége, hanem az üressége és izléstelensége indított sajnálkozó mosolygásra. Ha valaki nekünk akkor azt jósolja, hogy Gárdonyi pedig valaha tagja lesz az Akadémiának, a főváros szobrot állít neki és irodalmi társaságot neveznek róla, azt kegyetlen gúnynak vettük volna.

Míg Győrött káplánkodtam, valami „Divatgróf” vagy ilyenféle színművét is előadatta Somogyi Károly direktor. De a bukás teljes volt. Még Szávay főszerkesztő jóbarát is csak ennyit írt a lapjába: „Tegnap Gárdonyi darabját adták elő a színházban. Nem szólunk róla.” S másnap egy ünnepi közebében találkozáván Szávayval, bizony éles, csípős, lesujtó itéletet mondott róla. Nekem ugyanakkor valami kis bókot mondott, mert a Garabonciás számára fiatal fejjel álnéven én is elkövettem két paródiát: Szunnyadit a rezes orrú kárpitost és a Káplán bucsuját (midőn a düledező káplánszobából mint már megválasztott lelkészt, kilakoltatott a hatóság). Mindkettő megjelent. Gárdonyi a győri Saruközben Szávayt is rábeszélte, hogy drámát irjanak. A győri emléktábla leleplezésekor erről így emlékezett Szávay: „Ő a Divatgróf című megnevezhetlen válfajú drámát, én a Bosphorus című bohózatot írtam. Az előadáson a neveletlen közönség megfordította az irodalmi jellegeket, a drámát kikacagta, a bohózatot tragédiává tette”.

Rábel László, akkori fiatal győri jogász és hírlapíró, (most ny. árvaszéki elnök Sopronban), Gárdonyi és Szávay jóbarátja, a Divatgróf bukásáról többet is tud. Gárdonyit a barátai színművének előadása után egy díszes íróasztali készlettel akarták megtisztelni. Rábel gyűjtötte erre a pénzt. Úgy volt, hogy színház után majd a Vigadó termében gyűlnek össze, ott adják át és közös vacsorán ott üdvözlik. Meglepő volt már, hogy a színházban az ujdonságra igen csekély számmal jött el a közönség. A színműben jóformán semmi cselekmény sem volt s Gárdonyi ezt a hiányt a rossz viccek áradatával akarta pótolni. Az egész darab oly üres, szellemtelen és izléstelen volt, hogy a szerző legjobb barátai sem mertek tapsolni. Az igazság ereje nem engedte. Vártak, de a többi felvonás sem volt különb. A teljes bukást látva, nem várták be a darab végét, hanem menekülni kezdtek. Így tett Gárdonyi is, ki a színpalak mögött egyetlen jó fekete kabátjában várta a kihívásokat. Távozás közben a folyosón találkozott Rábel Lászlóval s keserűen csak annyit mondott: „No bizony egyszer legalább kitapsolhattatok volna”. Az ünneplés a Vigadóban teljesen elmaradt. Ma sem tudni hová lett a szerzőnek szánt íróasztali készlet. Szóserint igaz tehát, amit Szávay az emléktábla leleplezésekor mondott: „Úgy megbuktunk, hogy a szerzői aranytollféle díszajándékot nem merték kézbesíteni s a közvacsora elől el kellett szöknünk, mint

ezt én már külön műben meg is irtam. Persze az ellenlapok satöbbi." Rábel szerint Szávay a hírlapjában a heti műsorról beszámolva csak ezt írta: „Péntek, Gárdonyitól a Divatgróf — Spongya!” Divatos volt akkor egy pesti Millöcker-féle operettből átvett ez a mondás: „Spongyát rá!” Gárdonyi azonban a bukott darabját jónak tartotta s az ellenlap (Győri Közlöny) bírálóját a Garabonciás Diákban erősen ledorongolta.

Rábelnek Gárdonyi a győri első munkáit (Szerelmes történetek 1886. A szépség titkai, Cyprián, A szerelem titkai 1888), mint dedikált példányokat adta emlékül. Az elsőt díszkötésben aranyvágással ezzel a bejegyzéssel: „Kedves barátomnak és írotársamnak R. L. úrnak szíves emlékül, Győr, 1888. febr. 5. Gárdonyi.” Cyprián című regényét pedig ezzel: Tek. Rábel László úrnak, a fenkölt szellemű ifjú poétának — Gárdonyi.” Rábel akkor elismert jó verseket írt a győri lapokba. Rábel birtokában megvan Szávay fentebbi vigjátéka, a „Bosporus” is (Győr 1888.) dedikált példányban, ami ma nagy könyvritkaság.

Rábel szerint is Gárdonyi Győrött igen félnék, szögletes, begombolkozott és szófukar hírlapíró volt. Csak Szávayt tegezte, a többi munkatársát megurazta. Talán azt várta csupa szerénységből, hogy a fiatal jogász urak szólítsák fel őt a te-pohárra. Életéről, családjáról, viselt dolgairól soha egy szót sem szólt. Pedig néha egész éjjel együtt mulattak. Gárdonyi keveset ivott, de örökké pipa volt a szájában. Házasságáról a barátainak sem szólt. Ezek másoktól hallották. Egyszer csak az utcán látták egy nővel. De ekkor sem vele és mellette ment, hanem egy kissé hátrább oldalvást. Bizony félszeg embernek tartották. Barátait azért megbecsülte. Rábelnek „Az én falum” kötetét éveken mulva 1913. küldte meg. Egyszer a vasuton találkozáván vele, Gárdonyi esdve kérte a barátját, hogy a „Szerelmes történetek” győri kötetét adja neki vissza, inkább két más díszkötetet küld helyette. Bucsuzáskor is újra kérte és szívére kötötte. De Rábelnek éppen ezek az ifjúkori emlékek voltak kedvesek, melyek ma már nagy ritkaságok.*)

Gárdonyi maga is később igen kevésre becsülte a győri írásait, sőt szégyenkezett miattok, megtagadta őket. Szávayt egyenesen felkérte, hogy ahol ilyen kezükbe akad, azt semmisítsék meg. Hasonló kérést intézett másik győri jó barátjához, Benedek Vincéhez, a későbbi igazgatóhoz is, aki sokszor segített neki szerény lakásán a korrekturák olvasásában. Kalma István és Könczöl László református tanítók is jó barátai és munkatársai voltak. Győrött is nagyon ragaszkodott kartásaihoz, a tanítókhöz. Ezeknek bizalmasan már ekkor elmondta, hogy az ő apja is evangélikus volt, de Somogyban házasságkötések révén reverzálist csikartak ki tőle s így lett ő r. katolikus. Barátai közül Benedek igazgató is még él. Ő indítványozta, hogy győri lakóházát emléktáblával jelöljék meg, amit a Győri Általános

*) Rábel L. ny. árvaszéki elnök szives közlései.

Tanítóegyesület 1927. nov. 12. fényes emlékünneppéllyel valószínű meg. Az egyik ünnepi beszédet Szávay Gyula mondta kedves közvetlenséggel, az ifjúkori emlékek élénk, színes felújításával. A másik beszédet pedig a még szintén élő kortárs és jóbarát, Ujlaki Géza, áll. elemi iskolai igazgató. Gárdonyi nevééről ma már utcát és iskolát neveztek el Győrött. A győriek 1907. aug. 17. az országos dalosünnepély és Dobó István szobrának leleplezésekor Egerben is meglátogatták Gárdonyit. Benedek igazgató 1927-ben a Győri Hirlapban hangulatos szép tárcacikkben emlékezik erről: „Amikor a láthatatlan ember látható volt.” Benedek szerkesztette az emléktábla leleplezése után a tartalmas szép emlékfűzetet is. (G. G. emléke, Győr 1928).

A kálvinista papi házban és a szerkesztőségben.

A győri jó barátok sorában első helyen áll Pereszlényiék kedves papi háza. Az ő érdemük, hogy Gárdonyi Dabronyból Győrbe jöhetett. A lelkész másik fiának, dr. Pereszlényi Zoltán ny. min. tanácsosnak birtokában van ma is az a levél, melyet Gárdonyi (ekkor még Zieglernek írta a nevét) 1885. aug. 26. Dabronyból írt az édesatyjának. A buzgó Pereszlényi lelkész szerkesztette 1885-ben nemcsak a Dunántúli Protestáns Közlönnyet, hanem a függetlenségi párt „Hazánk” című nagy lapját is. Pereszlényi tulajdona volt ekkor a már-már 10.000 forint veszteséggel járó Pannonia-könyvnyomda is. Az utóbbi laphoz ajánlkozott Ziegler Géza először levélben, azután pedig személyesen is. A lelkész fia, Zoltán, mint kis diák jelen volt, mikor Ziegler a paplakon bemutatkozott. Feltűnt neki, hogy atyját főtisztelendő úrnak szólítja. Pereszlényi lapjához fogadta a fiatal tanítót. 1885 őszén Gárdonyi már a lap szokásos helyén publikált főmunkatársa volt a Hazánknak. Szávay szerint „felleg-hajtó szürke köpönyegben garabonciás diákként, csuklyájával mint híres-neves Don Vigole” jelent meg Győrött.

S a jószívű pap és papné, hogy szállása és asztala legyen, magukhoz vették a peregrinus tanítót. A kálvinista presbiterek nagy tanácsstermében az egyik sarokban volt az ágya, a másik sarokban sok könyv és hírlapok régi évfolyamai heverték költői szép nagy rendben. Ezeket szerette forgatni Gárdonyi nagy mohósággal. Ott szokott üldögélni és dolgozni az elnöki nagy karosszékekben. Balkezében örökké ott a hosszúszerű pipa és keleti nyugalommal pöfékel. A papné fehér függönyein meg is látszott az örökös füstfelhő. Titokban pipás kántornak, pipamatyóknak is elnevezték, de szerették. Ide járt nyakára Zoltán, az eleven papfiú és Gyula is a már kész jogász, mert a nagyterem afféle társalgó, szaladgáló és játszó helyiség is volt. Gyula már a lapba is dolgozott. Ide járt be két tanító is, Kalma István és Könczöl László. Ezek értették jól Gyulával, hogy „Tzompó Miháj és Tsöszre Ádány nászok” tudákos és uraskodó parasztok nyelvén tréfálkozzanak magok között, amibe azután magasabb

kórusban szólalt bele Gárdonyi is. A győri Hazánkknak már Gárdonyi előtt is volt egy „Skorpió” című vasárnapi tréfás rovata, amelyben a két tanító ily parasztias nyelven és helyesírással közölte Tzompó és Tsöszre nászok leveleit és igen okos elmélkedéseit. Gárdonyi ezt a rovatot átvitte később a Garabonciás Diákba és ez lett előiskolája Göre Gábor bíró úr könyveinek, amelyekkel a költő hírnevét és szerencséjét megalapította. Tehát nem Budapesten, hanem már itt Győrött kezdte meg Göre Gábor a népszerű és jövődelmes pályafutását.*)

Pereszlényiek mintegy családtagnak tekintették Gárdonyit. A családfő lelkes magyar hazafi, minden szépért hevülő, jószívű, nyájas papi ember volt, az ifjúság barátja. Aldott lelkű neje, Kovács Sebestyén Terézia pedig külső megjelenése szerint is tekintélyes nagyasszony. Bár nem jó szemmel nézte férjének sok vesztéssel járó szerkesztői és könyvnyomdai vállalkozásait, de azért anyai jó szívvel fogadta asztalához az újságíró jövevényt. Tetszett neki a szelid, komoly magaviselete. „Ha leányom volna, neki adnám” — mondotta egyszer. Gézának szólította és szándékolt házasságára nézve is jó tanácsokkal látta el. Néha kirándultak Pereszlényinek a Rábca partján épült kuriális házába és kétholdnyi kertjébe. Volt családi csónakjuk is, az úgynevezett „Noé bárkája” s ezen Gárdonyit is kivitték a Vencli-kertbe. Három hónapig élt így a papi családdal, azután megnősült. Huszonkét éves korában Muraközy József dabronyi plébánosnak unokahúgát, Molnár Máriát vette feleségül. Arról is volt szó köztük, hogy felesége hozományából megveszi a lapot, vagy társul áll be a nyomdába, de ez elmaradt. Feltűnő, hogy műveiben ennek az öt oly melegen fogadó papi családnak emléket nem állított. Pedig szerette, nagyrabecsülte annak tagjait. Midőn a derék papné 1887 nyarán váratlanul korán elhunyt, Gárdonyi is könnyezve állt ott a koporsónál. S midőn Gyula halála után Zoltán már csak egymaga élt a családból, ehhez Egerből 1907. máj. 21. megható szép vigasztaló levelet írt: „Mély megilletődéssel gondolok Kedves Zoltán öcsémre, hogy egyedül maradt abból a családból, amelyet ifjúságomban boldog együttélésben láttam.” A költőt korai keserű csalódás érte házasságában. Nehéz emlékeket hagyott Győrött, ezért kerülte később e várost, ezért nem írt a győriekről.**)

Három évet töltött Gárdonyi Győrben, munkája mindig több lett. Ő szerkesztette a „Tanítóbarát” folyóiratot és a „Néptanítók naptárát” is. Nem mondott búcsút véglegesen az iskolának sem. 1887-ben Pesten a polgáriskolai tanárságra készült, de nem volt elég anyagi ereje és Király Pál tanárral is meggyűlt a baja. Szávaytól átvette a „Garabonciás Diák” élclapot

*) Pereszlényi Z. Gárdonyi Géza Győrben. Értékes hosszabb tanulmány. Kézirat. Bpest 1930.

***) Lásd dr. Pereszlényi Z. cikkeit: Gárdonyi G. nálunk. Győri Hírlap 1928. Gárdonyi G. és az édesapám. Kálvinista Szemle 1933.

is, de nem bírta sokáig munkával és költséggel. Később kivált a Hazánk munkatársai közül s a Győri Közlönyhöz, majd pedig a Győri Hirlaphoz ment át, melyet Szávay alapított. Jó barátjának, dr. Csatkainak írta 1888. jan. 6. Győrből, hogy a Győri Hirlapnak is főmunkatársa és rengeteg sok a dolga. Hamarosan elment azután Szegedre, Aradra, majd Budapestre. A fővárosi találkozón 1894-ben dr. Csatkainak feltűnt Gárdonyi nagy olvasottsága és szélesebb körű magas műveltsége előbbi ismereteihez képest. Sokat is tanult azóta. A fű kinőtt a kövek alól. Csatkait, ezt a soproni izraelita orvos barátját Gárdonyi mindvégig nagyra becsülte és levelezett vele. Még 1913. is több könyvét megküldte neki és Egerből írja: „Anyámmal és két fiammal vagyunk kis család. A fiaim a gazdasági pályán nyögik a lét keserveit. A kisebbik 16 éves, a nagyobbik 22. Én magam ma is csak húsz, mint azelőtt. Csak a fejem vénült meg.” Levelét „baráti szeretettel” küldi a költő. Tehát szó sem lehet arról, hogy anti-semita volt.

Midőn Göre Gábor könyveivel zöld ágra vergődött, örömmel üdvözölték Gárdonyit a régi győri ismerősök, tanítók, tanárok. Ezek körében is népszerű lett Göre bíró úr alakja. Midőn Sopronban a fiatalabb tanárok családtagjai Teás Klubot alapítottak, egyik tanár a teaestélyen „A tudós Göre familia” című versben jellemzett röviden minden férfitagot. A refrain az volt, hogy kiki mikor és mily értelemben mondja és teszi magáévá Göre bölcs mondását: „Várni kell, míg godúkodok!” Egy sikerült képeslap is volt akkor forgalomban, mely Görét ily komoly, gondolkodó fővel ábrázolta. Más vidéki főgimnáziumban pedig a tanárok heti összejövetelén a kollegák egyike, akinek rózsás teli képe legjobban hasonlított Göre bíróéhoz, nyakába akasztotta a csutorát és Göre stílusában így diskurált Durbints sógorral, Kátsa cigánnyal és a többi szereplő figurával. Természetesen a vendéglő zárt különtermében.

E sorok íróját a győri ismeretségen kívül egy pápai közös ismerős megörökítésével is felettebb lekötölte Gárdonyi. „Péter barát”, a pápai ferenciek országos híru kolduló fráttere volt ez. A költő 1898. a megszólalásig hű, igazán remek képet rajzolt róla. Ennek a hűségéért magam is kezeskedem. Pápán édesapám boltjába is többször bejött a Péter barát. Kis hugaim ujjára nyomban piros köves gyűrűt húzott. Semmit sem feszélyezte, hogy másvallásuak vagyunk. Csak meg kell kérdezni a pápaiakat, az öregeket, mi volt nekik a Péter barát? A magyar humor és leleményesség megtestesülése. Gárdonyi pompásan elleste még a színes, népies és behizelgő beszédmódját is. Népszerűbb, kedvesebb alakja nem volt Pápa városának. Amerre jártkelt, a gyerekek összecsődültek és az öregek arcára is derűt varázsolt. Hozták neki a tojást, baromfit és apró pénzt. Egész mondakör keletkezett róla. (Hogyan ment be a komondorok közé és vitte ki az istállóból a borjút, sat.) A ferenciek ezreként sem adták volna oda ezt a társukat. Teli zsebekkel és teli

szekérrel jött haza mindig a falukról. Gárdonyi bizonyára Dabronyban és a közeli Pápán ismerkedett meg vele. Alig van sikerültebb rajza a költőnek, mint ez a „Péter barát”. (Az „Annuska” függeléke.) Külön könyvet akart írni róla. A spanyol Lazarillo de Tormes életrajzát is olvasta. Mennyivel különb alak volt az öreg! A pápai klastromba is írt Gárdonyi, hogy küldjenek adatokat róla, de nem válaszoltak. Itt mondja el a költő, hogy 19 éves korában szerelmi elkeseredésében már ő is barát akart lenni. A pozsonyi rendőrfőnöktől kapott is levelet, hogy felveszik. De egy jólelkű pap lebeszélte, mert koldulással kell kezdeni ezt a pályát. Ettől azután el is ment a kedve.

Midőn a hírlapíró Gárdonyival egy időben 1887–88. Győrött káplánkodtam, az evang. egyházközségnek egy buzgó, derék godnoka volt: Ziegler János. A két Ziegler alig ismerte egymást, a rokonságot nem keresték. És mégis valószínű, hogy mindketten ugyanazon szászországi német családtörzsnek az ivadékai. A német Zieglerek törzsfészeke hazánkban Moson- és Sopronmegye volt. A győri Zieglerek őse, Mátyás a mosonmegyei Németjárfaluból 1743. költözött Győrbe.

A szászországi Ziegler család. A soproni és egyéb Zieglerek Sopron, Vas, Moson és Győr megyében.

Gárdonyi életrajzaiban igen kevés adatot találunk a család őseiről és a családtagokról. Még csak a jó magyar Nemeskér községet sem említik, ahol a költő nagyapja élt s az apja született s ahol a német család lelkes magyarrá lett. Maga Gárdonyi „Gyermekkori Emlékezéseiben” említi ugyan Nemeskért, nagyapját, apját s két nagybátyját, de korábbi német őseiről nem szól, nem is tartja szükségesnek megmondani, hogy elődei németek voltak. „Bibi” című regényében (81. l.) mintegy a maga igazolására mondotta: „Ösztönileg érzi a legfejletlenebb műveltségű nép is, hogy akármilyen viaszból való a gyertya, a láng a fő. Testileg akármilyen vegyülék is az ember, a test nem a lélek... Corneille, Hugó Victor germán, Balzac spanyol, Lamartine, Zola olasz, Dante is germán... Zrinyi nem horvát, se Kossuth nem tót, se Festetich György, se Petőfi nem szerb, se Rákosi Jenő, se Munkácsy, se Feszty Árpád, se Hubay, sem Endrődi nem német... Mink mindnyájan abba a lélekrajba tartozunk, amelynek itt ezen a Földön magyar a neve... A test csak ideiglenes lélekhüvely, a lélek az ember”. Ezért magyarosította nevét a költő jó lélekkel Gárdonyira. S ezt másoktól is megkívánta. Midőn Herz Imre fiatal művész 1921. a Magyar Írók Albuma számára le akarta rajzolni, azzal fogadta: „Válasszon valami jóhangzású magyar nevet, akkot lerajzolhat”. És így lett a Herzből Perely Imre.

Gárdonyi példáját követte és így vélekedett nagy íróink közül Herczeg Ferenc is. Most megjelent Emlékezéseiben nyíltan megírja, hogy az ő őse a Herczog családdal 1742-ben Sziléziából

Heinrichsauból jött be Versecre. Dr. Gárdonyi Józsefnek, a költő fiának közlése szerint családjuk Sopron vármegyét s ebben is Ruszt városát tartotta ősi fészkenek s innen származtak el az ország különböző részeibe. Ebben azonban tévedés van. Sopron sz. kir. városban s ennek egykori falvaiban, Bánfalván és Ágfalván tüntek fel legkorábban a Zieglerék. Ruszton csak később és kisebb számmal vannak. Voltak a megyében Kabolodon is. Nemeskérre Sopronból költözött át a Ziegler család.

Németországból költözött be hozzánk a Ziegler család is. Nagyon elterjedt család volt ott is, de mégsem annyira mint a Schneider, Schmied, Weber, Mayer stb. Szászország lehetett az eredeti hazájuk, itt már a XV. században is voltak Zieglerék. Hiszen a nagy reformátornak, dr. Luther Mártonnak édesanyja is Ziegler Margit volt és régi családból Eisenach vidékéről származott. És Luthernek bibliafordító munkatársai között is volt egy Ziegler Bernát nevű tudós lipcsei humanista. Szászországi német származásra vall az is, hogy az erdélyi szászok között vannak már korán és nagyobb számmal Zieglerék. A brassói Ziegler András 1603. már Wittenbergben tanult s ugyanitt 1702. a szintén brassói Ziegler Kristóf és 1722. a nagyszebeni Ziegler Dániel. Jenában is 1715 és 1857 között nyolc erdélyi szász Ziegler tanult, brassói, nagyszebeni és segesvári ifjak. Ziegler György rigai tanárnak „De summo bono” munkáját Szenczi Molnár Albert Kolozsvárott „A legfőbb jóról” címen magyarrá fordította. Lőcsén 1630. jelent meg.

Sopronban is a Zieglerék nem a középkori régi bajor németek közül valók, hanem később a XV. században bizonyára Szászországból vándoroltak be. Sopron történetének eddig megjelent és 1540-ig terjedő 10 kötetnyi forrásiratai között az I. rész 4. és 5. kötetében szerepel Ziegler János, Sopron város kiváló jegyzője, ki ezt a hivatalát 1456—1476. viselte. Neve több okiraton olvasható s fennmaradt a pecsétlenyomata is: a háromszögű paizsban két jobbfelé néző sasfej van nyakastól s a körirat: Hanns Ziegler. 1456 nyarán igen fontos ügyben Bécsbe küldték, ahonnan levelet írt a városi tanácsnak. A csornai konvent előtt s Pozsonyban és Budán 1475. Mátyás király előtt is ő képviselte Sopron városát. 1477-ben mint esküdt polgár említetik, ekkor már nem jegyző.*)

A reformáció korában a XVI. század óta németországi mesteremberek és kereskedők nagyobb számmal vándoroltak be és telepedtek le Sopronban. Például Lackner Ádám aranyműves 1560. után Bajorország Titmaningen nevű városából (Sopron nagy polgármesterének az apja), Stark Márton és Fülöp 1625. Württembergből, illetőleg Ausztriából (tekintélyes soproni család alapítói), Sowitsch Simon kereskedő az osztrák Neunkirchenből 1625 körül (egyik fia, Ábrahám, vagyonos kereskedő, másik fia, Kristóf, jeles soproni lelkész) és Schrabbs Mihály könyvkötő és könyvkiadó,

* Vitéz dr. Házi J. Sopron sz. kir. város tört. IV. köt. 427. V. k. 426.

Sopron érdemes polgára, aki Szászországban, Zwickauban született 1671. s onnan vándorolt be.

A soproni tanácsjegyzőkönyv szerint Ziegler Vida varga 1587. jan. 9. szerzett polgárjogot Sopronban. Kezesei Pintér Benedek és Gross Mátyás voltak. A soproni anyakönyvekben pedig Ziegler János és neje Márta a legkorábbi bejegyzés, akiknek 1624. Mihály nevű fiuk született. Az apa bizonyára iparos volt, a komái: Scheerschleifer János és Lessel Mátyás üveges. Egy másik Ziegler János kalapos és kereskedő volt. Ez 1635. körül Iglából Morvaországból jött be János nevű fiával, aki asztalos volt Sopronban. Mindketten az Ujteleki-utcában (in der Neustift) laktak s polgári joguk volt. Az apa 1638. nyerte polgárjogát. A fiú 1659. vette nőül Jahn Jakab asztalos leányát, Mártát. Volt egy harmadik Ziegler János is, ki szintén az Ujtelekben lakott s fia Ziegler Jakab 1688. vette nőül Pierbaum Borbálát. Negyedik ilyen család Ziegler Mátyásé. Ennek apja Z. György posztógyártó volt Kaboldon. De ő már 1686. Sopronban lakott s itt vette nőül Kvantner Sebestyén leányát Magdolnát. Jobb módú család lehetett és a gyermek-áldás sűrűen köszöntött be hozzájuk. 1699. jan. 4-én született Mátyás nevű fiuknak ifj. Wohlmuth János ügyvédjelölt (juris utriusque candidatus) s későbbi polgármester (a jeles organista fia) volt a keresztapja.

A XVIII. században már számosan voltak Zieglerek nem csak Sopronban, hanem ennek falvaiban, Bánfalván és Ágfalván is, többnyire asztalosok, szabók, utcakövezők és lakatosok. Még a század elején élt Ágfalván Ziegler István. Ennek 1755. született fia, szintén István magyar szabó volt Sopronban s itt vette nőül 1780. szept. 26. Reusch János Mihály timárnak lányát Kata Rozinát. Ez az ifjabb István szabó a városi kórházban halt meg 1826-ban 71 éves korában. Fia Ziegler Mihály ki 1787. született, szintén szabó volt, s 1817. aug. 17. vette nőül Karner Mihály mészáros leányát, Karner Teréziát. Az ilyen soproni iparos-családok akkor igen jómóduak voltak. A most említett Mihálynak három gyermeke született: Lajos 1818. Károly 1820. és Teréz 1824. Lajos Festetich grófnak lett az ispánja, Károly asztalos volt, Teréziát pedig Völker Dániel asztalos vette nőül. Az utóbbiak 1849. született lányának Karolinának a két fivér Lajos és Károly voltak a keresztszülei. Ime a soproni Zieglerek egy ága, melynek leszármazása több mint egy századon át (1720—1830) ismeretes.

Ezeket kivül több más Ziegler család is volt csak itt Sopronban is. Egy bizonyos Ziegler Mihály soproni lakosnak hasonló nevű fia, Z. Mihály 1791-ben nősült először s mint özvegy 1805. másodsor. Ezek rokona vagy ismét egy külön ág lehetett a két Ziegler testvér: Jakab, a paszomántos (gombkötő) és János az utcakövező (Pflasterer). Ezek 1807. a mai Színház-utcában (akkor Grabenrunde volt ez is) a 106. számú

házat (szemben a mai evang. népiskolával) örökölték s János megvette a másik testvér részét is.

1817-ben Ziegler Lipót és György voltak utcakövezők Sopronban. Lipót a mesterségére hivatkozva kérte a polgárjogot. S a tanács úgy határozott: ha a kék polgárörségi egyenruhát s a fegyvereket beszerzi s a polgársági taxát és az esküt leteszi, akkor felveszik. Ugyanekkor Ziegler Ádám, István és Pál is birtokosok voltak Sopronban. Ádám 1818. Laszberg gróftól földeket vett zálogba. S ez évben Ziegler József kötelgyártó-segéd mint soproni születésű útlevelet kért a tanácstól a vándorláshoz. (Vár. jkönyvek.)

A század elején szerepel itt egy Ziegler Károly is, aki a Sopronban előadott operák szomorú- és vígjátékok jegyzékét adta ki Theater-Almanach és Theater-Journal című nyomtatványokban (Oedenb. 1827. és 1828. Katharina Kultsár 8. r. 16 l. és 9 l.). Még 1879 körül is volt Sopronban egy Ziegler nevű fűszerkereskedő a Magyar-utcában.

Vége a soproni evang. anyakönyvben tűnik szemünk elé először Gárdonyi Ziegler Géza költőnek a nagyatyja. Ziegler János Kristóf volt ez s a felesége, Rozina. Más anyakönyvből tudjuk, hogy az alsólövői születésű Vitthold Rozina. Itt Sopronban 1818. márc. 1. született János Gottfried nevű fiúk, a költő nagybátyja, akiről még lesz szó. A nagyapa foglalkozása: volt lakatos (gewesener Schlosser). 1818-ban tehát valami más foglalkozása lehetett a város vagy az egyház szolgálatában, vagy magánosoknál. A szülők komái voltak ekkor: Zobel Gottfried kereskedősegéd a nővérével, Zsófiával és Gruber András pék a feleségével, Deák Erzsébettel. Az utóbbi komaasszony tehát már itt is magyar. 1820. nyarán Ziegler János Kristóf lakatosékat már Nemeskéren találjuk, ezért alább fogunk róluk szólni.

Hogy a költőnek ez a nagyatyja a Zieglerek melyik ágából és Sopronban született-e, azt már nem tudtuk felderíteni. Ennek a szüleit sem ismerjük. Életkora szerint az 1755. született és 1780. nősült Ziegler István soproni szabó (neje Reusch Kata) lehetett volna az atyja (és így Gárdonyi dédapja). A nemeskéri anyakönyvből csak azt tudjuk, hogy mikor a nagyapa 1855-ben meghalt, akkor 72 éves volt. Tehát 1783-ban született. De az kétségtelen, hogy 1818-ban soproni lakatos volt s itt fia született.

Sopron falvai közül *Bánfalván* 1800 körül lakott nejével, Knabel Rozinával Ziegler Mihály tekintélyes gazda, akinek 1799. és 1811. között hat gyermeke született és soproniak voltak a komái: Tschürtz János úr és neje Fiedler Katalin, Kremsner Mihály úr (Rákosi Jenő is Kremsner volt) és neje Graf Katalin. A nemeskériek úgy tudták, hogy Gárdonyi nagyapja Bánfalváról jött s ott voltak a rokonaik. Mindig sok Ziegler lakott itt, most is él egy Ziegler kovács.

Ágfalvai volt az a Ziegler István, aklnek fia, ifj. István, magyar szabó volt Sopronban s 1780. kötött itt házasságot.

Ágfalván lakott id. Ziegler Ádám, akinek fiát, ifj. Z. Ádámot 1820. Rusztra választották meg tanítónak. Több Ziegler nevű értelmes és tekintélyes gazdálkodó van Ágfalván ma is. Mind evang. vallásúak.

Ruszton, ahová dr. Gárdonyi József, a költő fia, családjuk ősi fészékét helyezi, csak a fentebbi Ziegler Ádámot ismerjük, aki Ágfalván született és 1820—1860-ig volt Ruszton tanító. Ime a jeles „pipás kántor” családjából az első iskolamester hazánkban! Korábbi Zieglert itt nem ismernek. A ruszti Schreiner Terézt vette feleségül s bécsi fiánál 1862. Oberdöblinben halt meg. János Károly nevű fia, aki Ruszton 1827. született, Bécsben volt evang. lelkészjelölt s azután vallástanár. Egy igen művelt svájci református nő, az Yverdenből való Vaucher Lujza volt a felesége. Nyugalomba vonulásuk után Ruszton laktak, a nő 1912. a férfiú 1913. halt meg. E művelt evang. lelkészpárnak egyik fia, Arthur ma is reálgimn. tanár Reichenbergben. A vakációkat Ruszton a szüleinél szokta tölteni. A bécsi Ziegler papék másik fia, Károly Gyula Ruszton 1863. okt. 16. született és ma Bécsben a világkereskedelmi főiskola magnificus rectora. 70-ik születésnapjára a svájci Bernből most kapott tiszteletbeli doktorátust. Ez is előbb minden nyarat Ruszton töltött, időnként most is eljön ide nejével, fiaival és unokáival. Részt vesznek a reformáció ünnepén és koszorút visznek ki szüleik sirhalmára. Ime Gárdonyi oldalági rokonságából bécsi egyetemi tanár lett, aki még most is Rusztra zárandokol. (Kasper József ruszti esperes szíves közlése.)

Sopron megyében még mint fentebb láttuk, Kaboldon Ziegler György posztós tűnt fel, akinek fia, Mátvás 1686-ban Sopronban nősült s itt előkelőbb, vagyonos ember volt.

Vasmegyében Kóhalmon (Steinberg) Nádasdy Ferenc grófi falujában volt evang. lelkész Czigler Miklós, aki magyarosan írta a nevét s Nemesládonyban 1647. jún. 25. írta alá hitvallási könyveinket. Jelszava volt: Crux Christi Corona mea.

Moson megyében is Németjárfalun voltak Zieglerek. Innen költözött be Ziegler Mátyás 1743. Győrbe, hol a polgárok közé is felvették (1789). Czigler János 1887. a győri evangélikusok igen büzgő gondnoka volt. Hadnagy fia a világháborúban halt meg. S végül megemlítjük még Ziegler Margit fiatal költőnőt egy irredenta verspályázat győztesét, ki legutóbb Budapesten a Luther-szövetség vallásos estélyén olvasta fel költeményeit igen nagy sikerrel.

Ziegler János Kristóf, Gárdonyi nagyapja Nemeskéren. A lelkész és a lakatos komasága.

Nemeskér egyháztörténeti nagy jelentőségén kívül a magyar hazafias nevelés terén is nagy érdemet szerzett már a XVIII. században is. Ennek iskolájában lett lelkes magyarrá a felvidéki tótajkú Ribini János, kiváló tudós tanár, majd lelkész, aki már

1751. mint soproni fiatal igazgató, hatalmas szózatot intézett nemzetünkhöz s ebben a magyar nyelv művelésére buzdította és kötelezte különösen az ifjúságot. Mint a nyitrai megyei Gosztonyi fiúk inasa, kik a magyar szó kedvéért jöttek Nemeskérre két évig (1732—34) tanult itt és szerette meg a magyar népet és magyar nyelvet. Perlaky József lelkész és Porubszky Péter rektor voltak Nemeskéren a tanítói. Mint kiváló tudós két vastag kötetben nagy hazaszeretettel írta meg a magyar evang. egyház történetét, melyet II. József is elolvasott.*)

És most a XIX. század elején ismét az a szerep jut Nemeskérnek, hogy egy betelepült német lakatosmester itt magyarosodjék meg a családjával, fiai ennek evang iskolájában szívják magukba a magyar szellemet s ezek közt a fiúk közt legyen a nagy magyar költőnek, Gárdonyinak édesapja is: Ziegler Mihály Sándor. Hogy a költő nagyapját Ziegler János Kristóf lakatost mi hozta ide Sopronból, azt ma már nehéz volna megmondani. Annyi bizonyos, hogy Nemeskéren különféle iparosok nagy számmal voltak már az előző században is és sok volt köztük a németnevű is. Lelkészük Bozzay György a távozásakor 1779. külön versben búcsuzott el „a mesterséget üzöktől és kereskedéssel foglalkozóktól.” A helybeli uraság (Nemeskéri Kiss Pál, Inkey József báró) s a közelben lakó birtokosok bizonyára elég munkát adtak az iparosoknak. A soproni Ziegler is talán arra a hírre jött ide, hogy lakatosra van szükség. Származási helyét nem tudjuk. Valószínű, hogy Sopronban vagy Bánfalván született. A nemeskéri öregek úgy emlékeznek, hogy Bánfalván laktak a rokonaik s ők is onnan jöttek. Midőn Ziegler János Kristófnak Sopronban 1818. márc. 1-én az első fia János Gottfried született, akkor ő már 35 éves volt (1783-ban született). Ezt a halotti anyakönyvből tudjuk. Felesége, Witthold Rozina alsólövői származású volt, de neve sem a születési, sem az esketési anyakönyvben nem található.

Első fiukat, mint kisgyermeket vitték át magukkal Nemeskérre. Itt az új lakóhelyen a nemeskéri lakatost a felesége 1820. aug. 6-án ikrekkel, János Kristóf és Mihály Sándor nevű fiúkkal örvendeztette meg, de ezek már másnap meghaltak. 1823-ban szept. 4. született azután fiúk, Mihály Sándor, a költő apja, 1826-ban jan. 25. János Lajos és 1828. okt. 3. Ferenc nevű fiúk. Az ikreknél még a régi soproni komák szerepelnek: Zobel Gottfried soproni vásároskereskedő (vasáros?) és neje Schmed Krisztina, Wagner András soproni zsindelező és neje Eben-spanger Erzsébet, Gruber András pék és neje Deák Erzsébet. De Nemeskérrel is keresztszülőknek hívták meg ezek mellé Nemes Nagy Sándor mezei gazdálkodót nejével, Kontor Rozinával és Erdélyszky Mihály lelkészt nejével, Takáts Eszterrel. A költő

*) Oratio de cultura lingvae Hung. Sopronii 1751. Memorabilia aug. conf. in Hung. Posonii 1787.

apjának keresztelőkör, 1823., már csak az utóbbiak, a nemeskéri „mezei gazdálkodó” és a lelkész voltak a komák.)*

Ziegler lakatos és a neje bizonyára tisztességes emberek voltak, mert különben a birtokos nemes és a lelkész nem fogadták volna el a komaságot. Az evang. templommal és paplakkal szemben szereztek egy kis szerény családi házat, ebben volt a lakatosműhely. A ház az utcasornál valamivel beljebb épült. A Ziegler-gyerekek sokszor átfutkostak a szomszédba keresztapjukhoz s amint olvasni tudtak, a lelkész könyveit is kiszedték a szekrényből. Erdélyszky Mihály győri születésű, kiváló képzettségű és komoly jellemű lelkész volt, Kis János püspök tanítványa s maga is előbb már 7 éven át volt a győri kisgimnázium igazgatója, két évet töltött a jénai egyetemen. Felesége a koltai születésű nemes Takáts Eszter volt, lelkes, buzgó papné. Ezek körébe volt szabad bejárásuk a Ziegler-fiuknak. Gárdonyi apja nem is feledte el művelt, jószívű keresztapját, a falusi lelkészt. Ebéd után, pipázás közben, többször beszélt róla s a költő is feljegyezte „Gyermekkori emlékezéseiben”, amit hallott róla. Ziegler Sándortól így olyan adatokat tudunk meg, amelyek kimaradtak Nemeskér történetéből, pedig érdekesekek. Keresztapja, Erdélyszky, Ziegler szerint is komoly, tudós férfiú volt és nagy kertész, aki a hittant maga tanította az iskolában.

Erről beszélt el a költő apja: „A tisztelendő úr egyszer az iskolában elmagyarázta, hogy milyen volt az a parittyá, amellyel Dávid föbe sújtotta Góliátot. A következő napokban a pap üvegháza ablakára úgy potyogott a kő, mintha az égből esne. Az iskolások ugyanis mind parittyát csináltak s a pap kertje alatt levő réten gyakorolták magukat a parittyázásban.” És egy másik esetet is így beszél el a költő: „Apám a pap házánál otthonos volt. Egyszer hogy maga ült a szobában, egy régi könyvecskét talált. A címe: A csepregi vérfürdő. (De lehet, hogy más.) Harminc éve, hogy beszélte. Ebben a könyvben az volt megírva, hogy a római katolikusok a régi időben rárontottak a protestánsokra és öldösték őket. A pap belépett a szobába és látta, hogy a gyerek szeme tele van könnyel. „Mi az, amit olvasol?” — kérdezte a pap s kiragadta a könyvet a gyermek kezéből s betette a szekrénybe.” („Jövendő” 1903. 19. sz. 39. l.)

De nemcsak Erdélyszky lelkész volt a Ziegler fiukra nagy hatással, hanem a két nemeskéri tanító is. Ennek az artikuláris régi egyházközségnek hírneves volt az iskolája is. Nem csoda, hiszen három püspök lelkésze is volt a falnak egymás után: Musay Gergely, Perlaky József és győri Balog Ádám. Nemeskér több mint száz évig központi helye volt a dunántúli evang. egyházkerületnek. Iskolája afféle kisgimnázium volt, melyben a

*) A nemeskéri adatokat Göcze Gyula lelkész úr volt szives velem közölni.

latin nyelvet is tanították. Volt alumneuma s német és tót fiukat is hoztak ide magyarul tanulni. Tükörös György volt az első ismert tanítója 1650 ben s azóta a tanítók szakadatlan sorrendjét ismerjük. Ritka helyen szokták e szerény munkások neveit feljegyezni. 1754 óta oly képzett rektora volt (Klutsovszky Mihály), aki nem csak orgonált, hanem egyforma ügyességgel verselt latin és magyar nyelven, epigrammákat, históriás énekeket, szatírákat és alkalmi verseket írt. A régi nemeskéri tanítókat rendszerint lelkészeknek avatták fel és így vitték el.

A Ziegler fiúk idejében Nagy József (1827—30) s utána nemes Szényi János volt a tanító, képzett, buzgó ember mind a kettő. Az utóbbi németül is jól tudott, előbb balfi tanító volt, Heuffel Mihály soproni kereskedő vette el a leányát. Gárdonyi apja Szényi tanítóról is beszélt, akitől korán és jól megtanult írni, olvasni. Szigorú ember volt a mestere. Akkor még a virgács járta és a térdepelés kukoricán és hasábfán s a körömréütés a lineával. Az iskolában a „Hármas Kis Tükör“ verseit tanulták. A költő apja ezeket jól tudta és már akkor mulatságosnak találta, hogy a könyv írója (Losontzi István) az egész országban megjelölte versekben a helyeket, ahol jóbort lehet inni. Gyerekkésszel talán le is vonta a következtetést. Losontzi életírójának, dr. Kiss Áronnak ez nem tűnt fel. Mint kilenc éves fiú jelen volt Ziegler Sándor 1832-ben okt. 14. a nemeskéri artikuláris templom 100 éves jubileumán, amelyen a Sopronból kijött Kis János költő-püspök predikált, Szényi János tanító pedig a maga által készített áriát énekelte. Ez az ünnepély nagy hatással volt egész családjukra.

Gárdonyi nagyapjáról, Ziegler János Kristóf lakatosmesterről tudjuk, hogy amint a lelkész komájához illett, buzgó vallásos ember volt az egész családjával. Naponként olvasták a bibliát, az öregek még német nyelven. Biblia, imádságos- és énekeskönyv nélkül nem is lehetett nemeskéri családot elképzelni. A szorgalmas biblia olvasás örökségül maradt a fiura és költő-unokára is. Különösen édesanyjuk, Rozina asszony volt Nemeskérien szelid lelkű, buzgó vallásos nő. Az öregasszonyok ma is emlékeznek reá, hogy az öreg Zieglernének a templomban a főbejárattól jobbra a harmadik padsorban volt a rendes helye, ott szokott ülni minden vasárnap. Gárdonyi apja is ilyen szelid, vallásos léleknek jellemezte az édesanyját, de Kristóf mester, a lakatos, igen szigorú apa volt, hirtelen haragú, lobbanékony. Akárcsak a fia és az unokája is. A költő beszéli el családjukról ezt a jellemző esetet. Apjának a bátyja, Ziegler János, különös természetű, magába zárkózott ifjú volt. Ez az asztalos mesterséget tanulta, de otthon ékezett. Úgy 15 éves lehetett, midőn az asztalnál ülve ebéd közben a kanál hajlékonyságát próbálta és eltörte. Apjok már előbb is figyelmeztette s most, hogy a kanál eltört, kikergette a házból. A fiú elment szóltlanul a faluból, nem tért vissza soha többé. Évtizedek mulva az öccse, (Gárdonyi ifjabb nagybátyja) találkozott vele. Bukarestben egy

kávéházban. A kitagadott testvér elegánsan volt öltözve, ujjain gyűrűk, zsebében aranyóra. Ott ült egy sarokban hideg arccal. A testvérek megismerték, de csak egy pillanatra nézték egymást, azután szótlanul mentek el egymás mellett. A nemeskéri Zieglerék jellemében van valami ami Rousseau apjának családi életére emlékeztet.

A költő apja, Ziegler Sándor Nemeskéren apjánál tanulta a lakatos mesterséget, 16 éves korában 1839. felszabadult, remeket készített, valami lakatfélélt. Ekkor ünnepi ebéd is volt a háznál. Másnap mint vándorlólegény bugyrával a hátán gyalog ment el Bécsbe Édesanyjuk bizonyára megsiratta ezt is. Távozásakor a harmadik fiú, Ferenc még csak 11 éves volt. Ez is az apja mesterségét tanulta. Eleven, víg kedvű legény lett belőle. Az egész faluban „lakatos Fránci” néven ismerték és szerették. Jól tudott a leányoknak is kedvében járni. Az a híre maradt, hogy az első menyasszonyát a szülők beleegyezése nélkül vitte el Nemeskérről. De annyi bizonyos, hogy (ezzel-e vagy mással) annak rendje és módja szerint összeesküdött élettársával a nemeskéri evang. templomban. A várban lakó báró Inkey Nándor földbirtokos szakácsnőjét, a morvaországi Iglauban született Hold Terézia 26 éves római katolikus hajadont vette nőül az 1856. évi január 8-án. Ekkor már ő is lakatosmester volt. Apjuk, az öreg Ziegler Kristóf ezt már nem érte meg. 1855. aug. 26-án halt meg 72 éves korában Nemeskéren. Özvegye, a jó Rozina asszony is nem sokára követte. Temetésekor, úgy mondják a nemeskéri öregek, oly nagy hófuvás volt, hogy koporsóját nem lehetett rendes úton a temetőbe vinni, hanem a kertek alá kerültek el vele. Családi házukat a szülők halála után Zollschau izraelita öreg bőrkereskedő vette meg. Ekkor lett az utcai nagy szoba zsinagóga. A 87 éves Balikáné még emlékszik reá, hogy mint 9 éves leány a játszótársaival eljárt ide, hogy a zsidók hangos imádkozását hallgassák, mert újság volt ez nekik. A ház 1875. leégett. Ekkor vette meg és építtette helyére Szarka László birtokos a mai házat.

Ziegler Ferenc az ifjabb nagybátya, mint láttuk Bukarestig is eljutott. A költő apja ezt, mint öccsét, gyengéden szerette. Emlékezéseiben mondja el Gárdonyi, hogy mikor ő még kis fiú volt és Budapesten laktak, egyszer apjával a Duna partján várták nagybátyjának, Ferencnek megérkezését és meg is jött a hajóval. A bácsija őt nagyon szerette s egyik napon meg akarta a Dunán csónakáztatni. De mint bátortalan kis fiú, félt a nagy víztől és nem mert a csónakba beszállni. E miatt el is maradt a dunai kirándulás, pedig Ferenc bátyja már a viteldíjat is kifizette.

Gárdonyi jól tudta s Emlékezéseiben meg is említi, hogy nagyapja Nemeskéren volt lakatos s apja is itt született. Érdekes volna tudni, hogy a költő vajjon valaha felkereste-e ezt a családi fészket, volt-e Nemeskéren? Határozott adatunk erre nincs, de valószínűleg járt itt is. Sopront ismerte, műveiben szól

Sopronról is, megemlíti a lassan járó vasutját. Emékezetes volt neki ez a város, mert apját 1849. ide kísérték fogságra és haditörvényszék elé. S ha Gárdonyi már Sopronban járt, bizonyára megnézte a közeli Nemeskért is, apja szülőhelyét. Bejek György lelkész, Erdélyszky veje és utóda tudott volna erről bizonyosat mondani.

**Ziegler Sándor, Gárdonyi apja. „Az úszó sziget lakói“.
Ziegler Géza és Pekár Gyula Pesten, a Kálvin-téri
gimnáziumban.**

Nemeskéren a családi házban még együtt volt, tanult és dolgozott a három fitestvér: János, Sándor és Ferenc. De azután különváltak utjaik. Negyedik fivérük, Lajos 1833. kiskorában Nemeskéren halt meg, Sándor 16 éves korában hagyta el a szülői házat. További életsorsát fiának, a költőnek Emlékezéseiből ismerjük, aki nagyon szerette s valami felsőbbrendű nagy embernek tartotta édesapját. Ezért igen nagy hatással is volt reá. Gyermekkori Emlékezéseiben külön fejezetet szentel neki „Apám-ról“ címen s másutt is többször visszatér reá. Az életírók Gárdonyinak Gyermekkori Emlékezéseit (Jövendő 1903.) vagy épen nem, vagy csak kevéssé vették figyelembe. Kelemen Ferecn makói tanár volt az első, ki ezeket alaposan áttanulmányozta és külön értekezést írt Gárdonyi szüleiéről „Az úszó sziget lakói“ találó és a költő által adott címen. *) Nekünk is Gárdonyi Emlékezései a főforrásunk, de mi az apának és fiúnak vallásos nézeteit részletesebben tárgyaljuk s ilyen módon akarjuk a nemeskéri Ziegler-család történetét Nemeskér egyháztörténetébe pótlólag beilleszteni.

Ziegler Sándor lakatossegéd, fia elbeszélése szerint, Bécsben nappal a műhelyben dolgozott, este pedig tanult, még a gépész-mérnöki iskolába is eljárt. Igen szép rajzai voltak s később a mestersége körébe vágó találmányai is. A költő maga mondja, hogy apja és minden nagyapja lakatos volt. Az egyik nagyapja Esterházy grófnak valami automatikus zárat is készített, ami akkor új találmány volt.

Őseik németek voltak Feszty Árpádné és Pekár Gyula a német faj arcvonásait látta még a költő ábrázatán is. De Ziegler Sándor, a költő atyja, aki magyar községben született, magyar iskolába járt és magyar lelkész családjában volt mindennapos, már erős magyar szellemet szívott magába s mint felnőtt ifjú is lelkes magyar hazafi volt. A szabadságharc idején 1848. a bécsi légióval lejött Pestre. Itt külön csapatjuk volt, csákójukon halálfejjel. A lakatosokat a fegyvergyártók közé sorozták. Így került Lahner Aurél tábornok keze alá, aki megszerette és bizalmával is kitüntette. Bécsben szerzett vagyonát felajánlotta

*) A makói polgári leányiskola Értesítője 1929. 5 - 16. l.

magyar katonai fegyvergyárra. Hadnagynak nevezték ki s a gyár vezetését reábizták. Dicsekedve beszélte el Ziegler később a fiának, hogy egyszer Pesten a Váci-utcán találkozott Petőfivel és a nejevel, Szendrey Juliával. „Szervusz druszám, bemutatom a feleségemet” — e szavakkal köszönté Petőfi Zieglert. Még csak 25 éves volt Ziegler, mikor ily megbízatást kapott és ily kiváló személyiségek között forgolódott.

A fegyvergyárat Nagyváradra, majd Aradra tették át. Ebbe veszett bele Ziegler minden vagyonát. Utolsó volt, ki az aradi várat elhagyta. Oláh parasztnak öltözve menekült szekéren. Nagy veszedelmek közt jutott el Budára, hol Lahner tábornoknét kereste fel s átadta neki fogságba esett, majd vértanui halált szenvedett férjének levelét. Oláh ruhában tért vissza szüleihez is Nemeskérre. Az első ember, akivel a faluban találkozott, a keresztapja volt. A lelkész-e, vagy a gazdálkodó, ezt Gárdonyi már elfeledte, de szerinte ez a keresztapja árulta el otthonlétét. Bizonyára akaratlanul, mert szándékos feljelentést képtelenség feltételezni. A jó magyar faluban agyonverték volna azt, aki egy menekült honvédet feljelent. A magyarok között nem volt ellensége. Alig ült le szerettei között a régi hajlékban, osztrák katonaság vette körül a házat. Megérkezése és elfogatása nagy mozgalmat keltett a faluban. Vagyonos nemeskériek kérték a tisztet, hogy legalább egy éjszakát tölthessen otthon. Vagyonukkal kezeskedtek érte, hogy nem szökik meg. Így otthon hált, de másnap már Sopronba kísérték s két hétig ült itt fogságban, míg hadi törvényszék elé állították. Rokonai ezalatt Bécsből igazoló iratot szereztek, mely szerint a szabadságharc idejét Bécsben töltötte s a budai fegyvergyáros csak névrokona volt Ziegler Sándornak. Így szabadult meg.

Sopronból még 1849. Bécsbe tért vissza és több évig vezetője volt különféle gyáraknak. Gazdag nőülésre is lett volna alkalma, ha mesterségét elhagyja, de ezt nem tette meg. Évek múlva a Bach-korszakban erős honvágya hozta vissza Pestre, ahol jó állást kapott a Fehér Miklós-féle gépgyárban. Innen Somogyba ment tovább Szőlősgyőrökre a Jankovich-uradalomba, ahol egy gőzmalmot rendezett be. Ez a hely azáltal lett nevezetes az életében, hogy itt ismerkedett meg nemes Nagy Teréziával, Nagy Sándor volt kislaki r. kath. kántor árvaleányával. Ez is német eredetű családdal volt rokonságban. Anyai nagyanyja Henich somogyvámosi kántortanítónak volt a leánya. Esküvőjüket 1856. tartották. Mivel vegyesházások voltak, a plébános sok nehézséget támasztott egybekelésük ellen. Nagy Terézia 17 évvel volt fiatalabb férjénél. Áldott lelkű jó hitves és családanya lett belőle, aki nagynevű fiának halálát is túlélte. Gárdonyi megható gyengédséggel ragaszkodott édesanyjához.

Ziegler Sándor is forrón szerette hitvesét és gyermekeit. De családi boldogságukat megzavarta a gyakori helycsere és költözködés. „Szegény anyám — írja Gárdonyi — mintha csak *uszószigetre* épített volna házat. Apám nyugtalan természetű volt.

Ha valaki felsőbb hangon beszélt vele, ugyanígy felelt ő is. Vagy ő mondott, vagy neki mondtak fel. Anyám sohse tudhatta, hogy melyik reggel az, amelyiknek nem ott lesz az estéje, ahol éppen voltak." Pedig munkája lett volna elég. Cséplőgépeket kezelte, melyeket akkor kezdtek használni, s a gépészt jól fizették. Szőlősgyőrökről egy télre Balaton mellé Kenesére Fiáth báró Akarattya nevű pusztájára költöztek. Innen ismét hamarosan a fehérmegyei Agárd pusztára, a Nádasdy grófok birtokára. Itt született Géza fiuk, a költő, 1863. aug. 3-án. Nem ő volt az elsőszülött, hanem már a negyedik. Hét gyermek közül végre is csak a költő maradt meg édesanyja vigasztalására. Az örökké bolygó géplakatos a szerencsétlen Rummy Károly György tudós, de igen bogaras soproni tanárra emlékeztet, aki a múlt század elején annyiszor változtatta helyét, hogy a városi vámházak őrei már jól ismerték nem csak a butorait, hanem az apró gyermekeit is. Ziegler is huzzonhárom évi házassága alatt tizenegy más-más helyen volt munkában.

Kiliti, Pátka, Székesfehérvár, Budapest voltak az újabb állomások. Majd Sály és Hejőcsaba következtek Borsod megyében. Ez utóbbi helyeken kezdett a kis Géza fiú iskolába járni és itt ismerte meg a falusi életet. Már apja is otthon nagy gondnal és szeretettel tanította. Borsodból Heves megyébe Kál községbe, gróf Károlyi Gyula urodalmába költöztek át. Innen adta fiát az apa 1874 őszén az ősi sárospataki kollegiumba, de a tanév második felét 1875. már Budapesten végezte, mert az apa ez évben ismét a fővárosba költözött, a Lipótmezőn az országos tébolydának lett a főgépésze. Egerből 1898. írt levelében dicsekedve említi Gárdonyi, hogy Sárospatakon „micsoda jeles, történelmileg is nevezetes iskolának volt ő félévig növendéke." Rác Lajos külön cikket írt erről. (Gárdonyi G. tanulása Spatakon. Spataki Ref. Lapok 1916.)

Pesten a Kálvin-téren a templomhoz ragasztott régi református főgimnáziumba járt Ziegler gépész Géza fia az 1875—1878 években s itt végezte az alsó három osztályt. Eddigi életrajzai nem akarnak tudni erről, de Ravasz Árpád igazgató az iskolai anyakönyvekből írta ki ezt.*) Pekár Gyula „a Debrecenből idekerült hortobágyi gyerek" pedig tanulótársa és jóbarátja volt a III. osztályban Ziegler Gézának. Egy „Don Vigolé" című, Gárdonyihoz intézett kedves hangú levelében emlékezik meg akkori pajtáskodásukról. Gárdonyi is bizonyára szólt volna róla, ha hirtelen félbe nem szakítja Emlékeit a Jövendőben. Pekár leírja a 12 éves fiúnak akkori külsejét is: „Egy csapott vállú, nyurga, izmos gyerek, kinek ádámcsutkás nyaka hosszan nyúlt ki a nyilván apjától örökölt földigérő szürke köpenyig daróc gallérjából. E nyakon egy lányosan üde, hamvasarcú sváb fej ült: nagy orr, álmodozó szem s lengő dús szőke haj, mely középen lángszerű

*) A keresztelő levél szerint r. katolikusként volt az iskolai anyakönyvbe beírva, de az evang. Pekár Gy. volt a legbizalmasabb barátja.

üstökben lobogott az égnek. Kis rajzkönyv a kezében, máris rajzolta a bírkózókat." A jószívű Vámosy Mihály volt az igazgatójuk, a zseniális Baráth Ferenc a tanáruk, a jó Dapsy bácsi a földrajztanár és RácZ a pedellus a nádpálcával. Sokat verekedtek és a romantikáért rajongtak. Egy nyútt fedelű könyvet hozdott Czigler a mindig szakadozott klepetusa zsebében. Pekárnak megmutatta: Don Quijote. Ők is ilyen nevet választottak. Czigler lett: Don Vigolé de la Siberie, Pekár pedig: Don Espartafileardo del Box. A padban egymás mellett ültek s a Kálvintéri templom előtt török mézet ettek mindketten. Pekár a lakásukra Stáció-utca 36. szám alá is meghívta Czigler Gézát, együtt vegyészkedtek s a lombikokban iszonyú bűzöket fejlesztettek, Majd pedig, mivel Czigler rajzolt, Pekár is követte a példát s megesküdték, hogy festők lesznek. Czigler elmaradt a gimnáziumból, Pekárral évek mulva találkozott az Egyetem-utcában, ekkor Április című verskötetét adta neki. Úgy érezték mindketten, hogy esküszegők: nem lettek festők. (Simon L. Az egri remete 13. l.).

Ez a három tanév a kálvinisták iskolájában bizonyára mélyebb nyomot hagyott Gárdonyi lelkében. Méltán fogják legközelebb a Lónyay-utcai gimnázium épületét is a költő emléktáblájával megjelölni. Apja betegsége miatt kellett az iskolát már a III. osztály után elhagynia. Zieger Sándor gyomorbetegszenvedett, amely már-már rákká fejlődött, e miatt tért vissza családjával a hevesmegyei Kálba s fiukat innen 1877. az egri r. kath. tanítóképzőbe adták. Az apa érezte, hogy nem sokáig él, tehát siettek, hogy fiukat minél előbb kenyéradó életpályára neveljék. Az apa már 1879. okt. 4. meghalt s 6-án temették. Fia később „Dávidkáné” című regényének jóvödelméből szép sírkövet állíttatott a káli akácos temetőben ily felirattal: Ziegler Sándor gépész, az 1848—49-iki honvédelem fegyvergyárosa. 1823—1879. És verset is vésetett rá:

Ki mondaná meg, mivel tartozunk
Az Istennek, hogy napja süt reánk?
S mivel tartozunk az édesapának,
Kinek szíve második napunk volt?

A sirra nézünk s könnyes szemmel kérdjük
— Porrá válik-e a szeretet is?
S az égre nézünk, a fénytel telt égre
És könnyeinket bizva letöröljük...

Ez a sirdomb vonta később is a fiút és az édesanyját Kál közelébe, Egerbe. Nehéz, viharos volt ez az 56 évre nyúlt életpálya a sopronmegyei Nemeskértől a hevesmegyei Kálig. De nem élt hiába, fiat nevelt a hazának, ki fényes csillagként ragyog magyar költőink sorában.

*

Apjára a költő mindig büszke volt. Szabolcskával róla beszélgetve, lelkesen kiáltott fel: „Nekünk magyaroknak, barát om

legnagyobb büszkeségeink az ilyen Ziegler Sándorok." A szabadságharcban szerzett érdemeit most nem is említve, a köznapi élet küzdelmeiben is híven tölté be hivatását. Nemcsak mesterségében mint lakatos és gépész volt kiváló, hanem a könyveket is szerette. Agárdon végigolvasta a Nádasdyak könyvtárát. Egész éjeleken át olvasott, tanult. Érzéke volt minden szép és jó iránt. Szerette a költészetet, zenét. Gitáron maga is játszott és énekelt. Jegyzeteket készített és jobban akarta megírni a szabadságharc történetének egyes részleteit, amelyekben tévedéseket talált. A régi időkről ebéd és vacsora után az asztalnál szokott családja körében beszélgetni. Ebből jegyzett fel érdekes adatokat a fia. Jó humora volt, szerette az elmés, vidám történeteket, az anekdotákat és jól tudta előadni. „Meleg ember volt." Beszéd és írás közben az egyik keze mindig a hosszúszerű pipával volt lekötve, mint később a fiáé. Érdekes volt a külső megjelenése is. Fia leírása szerint III. Napoleonhoz hasonlított, csak bajusza nem volt oly hosszú. Haját fölfelé fésülte. Szürke szemű, nyájas, nyugodt nézésű volt, később már őszhajú, cvikkert viselt és keztyűt hordott. A tiszta csinos ruhára és urias megjelenésre mindig sokat adott. Buzgó jó felesége minden napra tiszta fehér inget mosott neki. A műhelyen kívül inkább grófnak nézték, mint mesterembernek. Budapesten egy gyáros ajánlatával a földbirtokost a lakásán kereste fel. A szobaleány a szalonba vezette. Mikor elmondta, hogy miért jött, a földbirtokos a gépész kezére nézett s azzal bocsátá el: nekem iparos kell, nem úr. Máskor meg mikor az urasággal együtt mentek a vendéglőbe, a pincér Ziegler felé fordult, tőle várta, hogy ebédet rendel. Otthon is szűkös viszonyok között szalmaszéken ülve sonkával itta a teát. A szerető szívű, jó felesége is felettébb kényeztette. Igaz, hogy ő is forrón szerette nejét, gyermekeit, mindent megtett értük, ő volt az első jó tanítójuk. Költő fia felveti a kérdést: hogy lehet, hogy apja oly eszes és szorgalmas, jó munkás létére mégis szegény sorsban maradt? És így adja az okát: „Anyám elkényeztette. A jó asztal, jó borocska, jó dohány, meleg hajlék, a gondos asszony örökös dédelgetése közömbössé tette neki mindazt, ami a családi házon kívül van." És igen sokat ártott neki a magára sokat adó, könnyen sértődő, hirtelen haragú, lobbanékony természete is. Ilyen volt már Nemeskären is a nagyapjuk.

A meleg, családias érzés, a sok bolyongás ellenére is, az apában jobban megvolt, mint a nemeskéri nagyapában. Erre nézve jellemző Gárdonyinak két kedves kis verse, amelyben a vándor gépészlakatos és az egri remete házáat állítja egymás mellé:

Csöndes estén (1873).

Csöndes estén a szobába'
 az asztalon ég a lámpa,
 apám ottan pipázgatott,
 az anyám meg varrogatott.

Tik-tak, tik-tak, — szólt az óra,
 Tízre járt a mutatója.
 A tetején egy kis madár
 Kakuk! Kakuk! — így kiabál.
 Fölébredtem a kis ágyban
 és hozzájuk kukucsáltam.
 — Mit csinálsz, mondd, édesanyám?
 — Aludj, aludj, kis violám,
 Neked varrok egy ingecskét.

*

Csöndes estén a szobába'
 az asztalon ég a lámpa,
 én pipázok (este szabad),
 édes anyám varr, varrogat,
 ókularé van az orrán.
 Tik-tak, tik-tak, szól az óram.
 Kibillen a vén fakakuk,
 némán tátog s hamar befut.
 A fiam rég ágyban van már,
 de nem alszik a kis betyár.
 — Mit csinálsz, mondd, öreganyám?
 — Aludj, aludj, kis violám,
 Neked varrok egy ingecskét.

Igen érdekes dolgokat mond el Gárdonyi apjának vallásos nézeteiről is, melyek a költőre is nagy hatással voltak. A két Szabolcska szerint Gárdonyi az apját „minden papnál külön papnak” tartotta. (Szabolcska L. i. m. 18. l.)

Hogyan lett Ziegler Sándor fia római katolikus?

Nagy költőink ősei közül Madách Imrének dédapja, János még búzgó evangélikus volt. De özvegye nagy szegénységben maradt s a költő nagyapja Sándor, a hírneves ügyvéd, Migazzi Kristóf váci püspök költségén végezte iskoláit. Ezért azután hitével fizetett, áttért a r. kath. egyházba. Így lett a költő apja, idősb Imre s maga a költő is római katolikus. A protestánsok iránt azonban „Az ember tragédiájának” írója mindig tisztelettel és jóakarattal viseltetett. A vallási egyenjoguság érdekében többször felszólalt. Luther szellemi nagyságát elismerte. A sztrégovai evang. lelkészt, Henrici Ágostont, jobban kitüntette bizalmával, mint a plébánost. Nagy művében, a konstantinápolyi színben a romlott lelkű szerzetes pénzért kínálja és árulja a bűnbocsánatot. A mágiyára ítélt agg eretnek azzal biztatja társait:

Az eszme él s a láng, mely fellobog
 Világot késő századokra vet...

A falanszter jelenetben néhány erőteljes, jellemző vonással rajzolja Luthert is, a kazánfűtőt. Szász Károly megkérdezte tőle, hogy művének nagy jelenetei között miért nem szerepelteti a reformációt is. S Madách erre 1863. írt levelében azt feleli, hogy a tragédiában minden jelenet bukással, kiábrándulással

végződik, tehát ezek közé a reformációt, mint győzelmeset, nem vehette fel; de a reformációból az emberi szellem küzdelmes első csiráit Tankred és Keppler jeleneteiben igyekezett feltüntetni. A r. kath. Madách, mint evangélikus ősök ivadéka, nem tagadta meg a reformációt. (Szász K. Pr. Szemle 1925. 626. l.)

Hasonló esetet találunk a Ziegler családban is. Gárdonyinak még az apja is evangélikus volt, csak őt mint újszülöttet keresztelték római katolikusnak. De az apjának és az ősöknek protestáns szelleme Gárdonyi lelki világában is érezte hatását. Akiket a kiterjedt és sok ágazatú Ziegler családból felsoroltunk, azok mind evangélikusok voltak, köztük több lelkész és tanító. A költő és ennek fia, dr. Gárdonyi József is úgy tudja, hogy elődeik „fanatikus” tehát legalább is hű és bűzgő evangélikusok voltak. Erre mutat, hogy Erdélyszky Mihály, a nagy műveltségű nemeskéri lelkész és neje, nemes Takáts Eszter a lakatos Ziegler Kristóf hívására elfogadta a keresztszülői tiszteletet. A költő úgy emlékszik nagyanyjáról, Vitthold Rozináról, mint szelid vallásos lelkű nőről, akinek rendes templomi ülőhelyét ma is ismerik az öregek. Ziegler Sándornak, mint iskolás fiunak szabad bejárása volt keresztapja, a lelkész házába. Ennek könyveit is szabadon forgathatta. Az evang. hitélet akkor igen erős volt Nemeskéren. A templomért az ősök hősi küzdelmet folytattak s most ünnepelték annak jubileumát Kis János püspökkel. Történetük tele van a hithűség és áldozatkézség példáival. Jellemző, hogy miként beszélte el Gárdonyi apja asztal felett a kis fiának, hogy mi olvasott ő a lelkész könyveiből Csepreg pusztulásáról és miként siratta meg mint gyermek az evangélikusok lekaszabolását. Ez magára a költőre is annyira hatott, hogy harminc év múlva, mikor Gyermek-kori Emlékezéseit szedte össze, bizalmas jó barátjának Szabolcska Mihálynak a református lelkésznek is levelet írt e tárgyban.

„Kedves Miskám! — írja neki 1903. Egerből — nézz bele a magyar protestáns egyháztörténelembe és írd meg nekem, hogy Csepregen, Csurgón, Kaposvárott vagy más efféle sopron — vagy mosonmegyei helyen volt-e valaha olyan mészárlás, amely vallási türelmetlenségből származott és a protestánsok gyászával végződött? Apám ugyanis, aki lutheránus ember volt beszélt nekem gyermekkoromban, hogy a keresztapjánál a papnál olvasott egy könyvet, amelynek ez volt a címe: „A . . . -i vérfürdő.” És hogy ő ezen sírt. Én most az apámra való visszaemlékezéseimet írom össze. Ide kell az adat. Elég a helynév meg ha két mondatot írsz az öldöklésről. Ölel: Gárdonyi Géza. (Szabolcska L. i. m. 71. l.)

Nem nyomtatott könyv volt ez, hanem kisebb füzet és kézirat. 110. versszakból álló históriás ének ily címmel: „Csepreg városának siralmas romlásáról.” Collalto császári hadvezér és Esterházy Miklós hadai dulták fel a várost 1621. jan. 6-án. A tudós Zvonarics Imre esperes-lelkészt a templom karzatán hivei és diákjai között kaszabolták le. 1223 halottat temettek el a

szentkirályi major előtt ásott közös sírba. Az ének írója egy névtelen csepregi diák volt:

Egy szegény deák e verseket szerzé,
Ki szemével mind ezeket nézé,
Mikor veszélyben forgana élete,
Kit az Úr Isten fegyvertől megmente.

Őseink e verset számos kéziratban hagyták fenn és nagy áhítattal olvasták különösen Bük, Szakony és Nemeskér falvakban. Nyomatásban először Farkas Sándor akkori káplán adta ki Csepreg történetében (Bpest 1887). Másodszor pedig tíz kézirat egybevetésével és a hibák helyreigazításával e sorok írója. (Dunántúli Egyháztört. Emlékek. Sopron 1910.)

Ez a visszaemlékezés is arra mutat, hogy Gárdonyi apja Nemeskéren erős evangélikus légkörben élt. De később a gyülekezeti vallásos életből kizökkentette a bécsi vándorlás, majd a szabadságharc idején a katonáskodás. Az bizonyos, hogy Somogy megyében, midőn nősülni készült és reverzalist követte tőle, nagy gyengeséget árult el. Ezt az esetet is elbeszélte kiskorú fiának. Egyháza iránt elkövetett hűtlensége bántotta később, mentegetni próbálta magát, a plébános erőszakosságára hárította a vétket. Gárdonyi így mondja ezt el, amint apjától hallotta: „A házasságkötés (1856-ban) sok bajjal esett. A környéken (Szöllősgyőrök körül) csupa katolikusság van. A györki pap azt mondta, nem esketi őket össze máskép, csak ha minden gyermekét katolikusnak keresztelteti. Apám ezt *alkalmi zsarolásnak* nevezte, de aztán mégis megadta magát; arra gondolt, ha gyermeke lesz és nagykorúságot ér, majd kinyílik a szeme s nincs arra kötelezve, hogy a római egyházban (sic!) meg is maradjon. Így lett ő apámmá, a leány anyámmá és így lettem én római katolikus.” (Jövendő 1903. 22. sz. 33. l.).

Ahogy a költő ezt itt elmondja, nem nagy tiszteletre mutat a r. kath. egyház iránt. Kilvános belőle, hogy az eskető plébános eljárását Gárdonyi maga is *alkalmi zsarolásnak* tekintette. Ez a Gárdonyi-féle elnevezés a vallási és családi békét veszélyeztető s annyi gyűlölködést és keserűséget szülő reverzalisokra nézve az egyházi nyelvben szinte műszónak (terminus technicus) kinálkozik: „*alkalmi zsarolás*.” Üzleti emberek szoktak ilyent elkövetni. Gárdonyi életírói is mentegetni próbálják az apját: hogy a legközelebbi református templom is 20 kilométer távolságra volt Győröktől, téli időben odajutni bajos és a falusi esküvő rendezése is nehezen ment volna, sat. Egy másik életírója szerint pedig mintha Ziegler buzgó katolikus menyasszonya kedvéért könnyen és szívesen adta volna a reverzalist. Gárdonyi ezt másként hallotta az apjától.

A költőnek sem tetszettek az ilyen jogtalan és erőszakos elkeresztelések. Műveiben ő is csipősen említ ilyenféle esetet, de változatosság kedvéért a kálvinistákra fogja rá, hogy azok sem jobbak. Göre Gábor bíró úr az önéletrajzában Nagykőrösről

mondja: „Ott az beteg ágyba a zöreganyám öszve sűg az édös anyámmal, hogy aszondi szép az gyermek, kár oda adni az pápistáknak, körösztlötlessük az magunk hűtíre vagy is kálomistának, otthon mög majd kimentegeted magadat, hogy gyöngévót az gyermek, azért köllött hamar megkörösztlönnük.” (Göre G. kvei I. 4. l.)

Gárdonyi különben az apját a maga felekezetéhez ragaszkodó vallásos lelkű férfiúnak jellemzi. Feleségét, a buzgó r. kath. fiatalasszonyt vallásgyakorlataiban nem zavarta, bíráló megjegyzésekkel nem sértegette, de a saját evangélikus szokásait sem hagyta el. Mikor Sályban Borsod megyében laktak, egyik szobájukban Mátyás király és Szűz Mária képe függött a falon, a másik szobában pedig Luther Márton és a többi reformátor csoportképe. „Nekem legjobban tetszett köztűk Melanchthon arca” — írja a költő Gyermekkori Emlékezéseiben. Evang. templom nem levén a közelben, apja vasárnapdélelőttökön és különösen nagypénteken az evangéliumokból olvasott mély áhítattal. Néha ilyenkor könnyezett is. Volt egy 1773-ból való német bibliája. Családi biblia lehetett ez, kár, hogy a beleírt szokásos feljegyzéseket nem ismerjük. De ott volt Ziegler Sándor könyvei között Renan műve is: Jézus élete. A bibliaolvasást Gárdonyi is örökségül vette át evang. atyjától. Életírója, dr. Futó Jenő említi, hogy protestáns bibliafordítást használt.*) Szegeden barátja, Ujlaky Antal hírlapíró adott neki a párbajuk után egy Károlyi Gáspár-féle visolyi bibliát. Ezt olvasgatta és a biblia zsinórmértéke szerint bírálta az egyházfelekezeteket és a papokat.

A kicsikart reverzális ellenére is Ziegler a Géza fiát Sárospatakra adta gimnáziumba a reformátusokhoz, aztán pedig három évre Budapesire a Kálvin-téri gimnáziumba. Protestáns meggyőződését a fia előtt nyíltan kimutatta. A gyermek pedig, aki apját igen nagyra becsülte, gondosan figyelte és hallgatta ennek vallásos nézeteit, amelyekből ő is sokat átvett. Igen jellemző eset volt úgy az apára, mint a fiura nézve a következő, melyet Gárdonyi később „A pápa papucsá” címen mondott el a „Jövendő” 1903. évfolyamában.

„Már régen kellett volna nekem (mint kis diáknak) egy Szertartástan. Apámnak mondtam is sokszor. De csak Miskolcon lehetett a könyvet megvenni, oda pedig téli időben nem ment senki.

Végre is apámnak valami más csekély dolga is volt Miskolcon s nem is ezért, hanem inkább csak a könyvért bekocsizott Miskolcra. Egy napba került onnan megfordulni.

Én alig vártam, hogy megvirradjon, kihuztam a párnám alól a könyvet és olvastam. Apám már akkor régen fennvolt. Kivülről jött be pipázva. Ahogy rám néz s látja, hogy én valami furcsán bámulok a könyvbe, megszólal:

— Mi az, amit olvasol?

— A pápa papucsá — felelem Tetszik-e tudni, hogy miért kell megcsókolni a pápa papucsát?

— Miért? — Olvasom a könyvből:

— A pápa papucsába szent ereklye van bevarrva.

Apám hozzámjön, kiveszi a könyvet a kezemből s az ablakhoz tartva olvassa, szemöldökeiket összeráncolva.

Mikor elolvasta, megfordult; ment egyenesen a kályhához és bedobta a könyvet a tűzbe.

Azután kiment a szobából szótlanul“.

Ziegler Sándor ezzel fizetett Rómának a reverzálisért. S aki a pápaság szertartáskönyvével így bánt el, lehet-e arról feltételezni, hogy akár felesége kedvéért, vagy fiának biztosabb jövődjé érdekében is vágyat érzett volna a r. kath. egyházba való áttérésre? Mert eddig ismeretlen volt, sem Gárdonyi nem mondta el, sem életírói nem tudták, hogy Ziegler Sándort, a szeretett férjet és édesapát Kálon 1879. okt. 6-án Csekő Gábor plébános temette, aki azt is bejegyezte az anyakönyvbe, hogy Ziegler gépész „az ágostai hitvallásról 1879. szept. 28-án (tehát halála előtt hat nappal) a róm. kath. vallásra tért át. Szent-ségekből részesült“. Be van írva az is, hogy Nemeskőren (Sopron m.) született, Nagy Terézia férje, 56 éves, Kálon 250. sz. a. lakott és gyomorhurutban (bizony rák volt az) halt meg. Az eddigiek után mit szóljunk a bejegyzett áttéréshez? Törvényes nem volt az, mert hiszen a szegény beteg kétszer ugyan nem jelentkezett tanúkkal az 1868. évi törvény szerint a maga illetékes lelkészénél. Épen az volt a baj a halálesetnél is, hogy az illetékes evang. lelkész igen messze volt Miskolcon, aki a beteget vigasztalhatta s utóbb temethette volna. Vajjon nem olyan „alkalmi művelet“ volt-e ez az áttérés is, mint Somogyban az esküvő előtt a reverzális? Hiszen a család amiatt is aggodhatott, hogy az eretneknek nem adnak illő helyet a temetőben. Ziegler nem úgy mutatta, hogy a római pápa szertartásait kíváná. Mindennél többet mond az, hogy „kedves könyvét, az ujszövetségi Szentírást még koporsójában is maga mellett kívánta tudni“.*) A buzgó r. kath. feleség bizonyára kívánta, hogy haldokló urához, ha már a maga papja nincs ott, hívják el a plébánost. De 16 éves tanítónövendék fiáról, aki ismerte apjának vallásos nézeteit, nem tétélezhetjük fel ezt. Műveiben a költő éppen nem mutatkozik hittérítőnek.

Gárdonyi kemény támadó s későbbi óvatosabb nyilatkozatai a római katolikus egyházzal.

Apjának szabadabb szelleme Gárdonyira is nagy hatással volt. A közeli érseki tanítóképzőben tanult ugyan, papi tanárai voltak, r. kath. iskolában tanított, kántori szolgálatokat végzett, orgonált, énekelt, a szertartásokban segédkezett. De azért éles

*) Kelemen F. Az uszó sziget lakói. 10. l.

szemmel nézte és bírálta megegyezik-e mindez a Szentírás, az igaz kereszténység szellemével. Első művei, például „A lámpás” telve vannak az egyházi szokások, a kis katekizmus tartalma és a klérus erkölcsi élete ellen való támadásokkal. Valósággal felháborodik az ellen, hogy a tanító a plébánosnak kezét csókoljon, a kalapját vigye utána és öltöztesse. Említett művében az öreg tanító, midőn a plébánosnál bemutatkoznak, figyelmezteti fiatal, új kollégáját az ajtóban: „Öcsém, el ne felejtessen kezét csókolni.” Gárdonyi tanítója ezt nem teszi. „A pap elém nyujtotta a jól táplált, kövér kezét. Én egyszerűen megszorítottam. Ezzel el volt vetve a sorsom kockája. Le sem ültetett. Azt mondta, reményli, jól viselem magamat. No most elmehetnek, szólt azután. De nem nyujtotta a kezét.”

Gárdonyi tudta és nem is titkolta, hogy apjától „alkalmi zsarolással” reverzálist csikartak ki s csak így lett ő római katolikus. Szabolcskának 1893. nov. 29. Budapestről írta: „Én pápistának keresztelt istentelen pogány vagyok.” Nem is fűzték erős szálak az egyházához. Ifjúkorában kész lett volna azt könnyen el is hagyni. Mivel akkor Szabolcska Mihállyal, a református pappal volt költői bizalmas jóbarátságban, ennek egyházába akart áttérni. Alkalmi oka és célja ennek az volt, hogy szerencsétlen házasságát könnyebben bonthassa fel. Műveiben többször is kifakad, hogy Róma a házassági elvást közönséges halandóknak nem engedi meg akkor sem, mikor az valósággal és lényegileg úgy is felbomlott és erkölcsi téren károsak és veszedelmesek a következményei. Szabolcska a jelzett célból való áttérését nem helyeselte és lebeszélte, mert „a vallás nem ruha, amit csak úgy az időjárás szerint cserélgethetne az ember.” Gárdonyi pedig azzal igyekezett az áttérését elfogadhatóvá tenni, hogy ő tulajdonképpen „elkeresztelt” gyermek, lévén az ő édesapja Ziegler Sándor evangélikus vallású, 1894. okt. 15-én írta Szabolcskának: „Hogyan megy nálatok (Erdélyben) az elválás? Ha valami egyszerűen megy és bírható költséggel, ugyan adj nekem utasítást. Ebben az esetben szívesen belépnék a nyájadba.” (Szabolcska L. Gárdonyi G. élete 70. l.)

A r. kath. egyház egyes intézményeit, papjait írásaiban egyes helyeken keményen támadta. Szabolcska László írja róla: „Megjárná az a r. kath. hittudós, aki Gárdonyi könyveiből vett szemelvényekkel és idézetekkel akarná bizonyítani az író jó katolikus voltát. Sokkal könnyebb azokból olyan dogma-ellenes részeket kiírni, amikért a Szentszék soron kívül indexre tenné könyveit.” R. kat. tanítók körében ma is az a híre, hogy „A lámpás” című könyvét indexre tették. Pedig még 1906. is új kiadásban jelent meg ez is. A klérus ma sem tudja Gárdonyinak ezt a könyvét megbocsátani. S ha Jókai és Mikszáth ellen az úgynevezett „Magyar Kultúra” néhány év előtt erős harcot indított, műveiket a kongregációk könyvtáraiból kitiltotta, bizony Gárdonyit is hasonló sors érheti, Hiába áll a szobra Budapesten, hiába látogatta meg a szerény költőt egri remetelakásában

Szmrecsányi az egi érsek és Berzeviczy az Akadémia elnöke együtt. Reméljük, nem akad magyar ember, aki Gárdonyit Rómában feljelentse. Bár Prohászkaival megtették és indexre is került.

A hitről, egyházakról és papokról való véleményét fiatal-korában szabadon kimondta, de később tarkózkodóbb, óvatosabb lett és ritkábban írt az ilyen kényes kérdésekről. Volt egy időszak a fiatal Gárdonyi életében, amikor olvasmányainak hatása alatt az istentagadásig is eltévelyedett. Ezt mutatja Szabolcskához írt néhány levele. De barátja által keményen megróva, jobb útra tért. A bibliának olvasása visszavezette a kereszténység örök igazságaihoz. Krisztusnak igaz istenségét is elismerte. A megtérés útján hamarosan nagy fejlődést mutatnak Szabolcska anyjának és Pereszlényi Gyulának halálakor gyászoló barátaihoz írott, vallásos hitet sugárzó levelei. A r. kath. egyházban mint költőnek a művészeti elemek, a szertartások szimbolikus jelentése és Máriának a szenvedő jó édesanyának kultusza tetszett neki. Bizonyára gyönyörűséggel olvasta a református Szabolcskának „Mária” és „Krisztus anyja” kettős címen megjelent remek költeményét, amelynél szebbet, igazabbat r. kath. költők is alig írtak. Szabolcskát a kevés jó magyar író között, igazi nagy, örökbecsű költőnek tartotta és szerette. Csak arra kérte, hogy mindig versben írjon, ne prózában. Budapestről 1894. febr. 14. írta neki: „De a prózád, Miska, olyan, mintha Liszt Ferencet dudálni hallanám. Ne dudálj pajtás, akármit fizetnek, nem illik az hozzád.” (Szabolcska L. i. m. 130. l.)

Későbbi írásaiban, midőn az egyházzal és papokkal szol, már sokkal óvatosabb és kíméletesebb volt Gárdonyi. „A forrás” című legendának eredeti kéziratára például piros ceruzával írta rá: „Post mortem.” Csak halála után engedte meg a közlését. Nem is jelent meg előbb, mint 1924. az „Arany, tömjén, mirha. Legendák, evangéliumi álmok” című kötetében. Német J. könyvkereskedő adta ki. Ennek a „protestáns bibliai színezetű legenda kötetnek” kisdását, míg a költő élt, Csernoch János esztergomi érsek egyházi okokból megakadályozta, amint ezt Setét Sándor egri ügyvéd, Gárdonyi bizalmas barátja és Tóth Kálmán közli.* Másutt is van bizonyossága, hogy Gárdonyi későbbi éveiben számolt az egyházi körök véleményével. Józsa György fiatal poéta megmutatta Gárdonyinak „Szent pogányság” című első versét, melyben Istent gondolatban, imakönyv és betűk nélkül akarja imádni, nem kőtemplomban, hanem a szép szabad természetben. Midőn ez megjelent, Gárdonyi azt mondta fiatal barátjának: „A te korodban ezt a gondolatot én is így írtam volna meg. Aki ilyen hittel keresi az Istent, az meg is találja. A művelt olvasó is megérzi ebből, hogy te mire gondoltál, de akadnak félintelligensek, akiknek hitét megingathatja ez a gondolat. A hitről és az Istenről tehát legjobb csak azt írni a nyilvánosság számára,

*Tóth K. Gárdonyi posthumus regénye. Világ. 1924. aug. 6.

ami nem ellenkezik a vallás tanításával és törvényeivel." (Józsa Gy. Mozaikok G. életéből. P. H. 1933. jan. 6.).

A fentebbi Tóth Kálmán közli, hogy theologiai nézetek miatt Végh Kálmán plébános is változtatott Gárdonyi eredeti kéziratán. „A hatalmas harmadik” című regényében, ahol a „vallása rojtját-bojtját” bírálja, ez a részlet a 2. kiadásban (Bp. 1910. 129. l.) már sokkal rövidebb és enyhébb, mint volt az eredeti első kiadásban. „Fűzfalevél nyárfalevél” című költeményei 1924. évi újabb kiadásából kihagyták a „December” című versét. Talán azért, mivel annak 6. és 8. versszakában sietve gépiesen végzett temetési szertartásról szól. (A pap szilvakék orral didereg s mondja az elhadart circumdederuntot és a gyors míatyánkot.) Papi barátai, ezek közt Bangha Béla jezsuita atya is, többször látogatták Gárdonyit egri lakásán. Ezek bizonyára nem biztatták, hogy egyházellenes támadásait kiélezze.

Utolsó regénye is, a „Bibi” papi regény volt, mint az első, az éles hangú „A lámpás”. Ez már csak mint posthumus műve jelent meg 1927-ben. Kevéssel halála előtt 1921–22. írta, de befejezetlenül maradt. „A coelibátus ellen pedig most regényt írok” — mondotta bizalmas barátainak. S egyidejűleg nagy részvétellel emlegetvén két súlyos beteg papi barátját, megjegyzé: „Bizony szomorú illusztrációja az Isten törvényeivel ellenkező coelibatusi intézménynek”. Ez volt a véleménye bizalmas körben kevéssel halála előtt is. Hogy az ilyen célzattal és ilyen hangulatban íródott „Bibi” mégis hogyan készült el, hogyan jelent meg, azt közelebbről nem tudjuk. Lehetnek ezen is simítások. Sok ellenmondás is van benne, a regény eleje és vége között. Igen erős kritika s végül mégis az egyház és papság magasztalása.

Gárdonyi hite és az egyházfelekezetekhez való viszonya.

Szabolcskához írott néhány leveléből látjuk, hogy a fiatal Gárdonyi a földi élet vizátságainak és a szabadgondolkodók műveinek hatása alatt Istenben való hitét is elvesztette, de csak rövid időre. Gyakori jelenség ez ifju emberek lelki életének fejlődésében. Szabolcska is megtette a magáét, hogy költő barátját jobb útra térítse. De meg ott volt kezében az apjától örökölt szent könyv, a Biblia. Tolsztoj példája is, ki az orosz állami egyház üres, lelketlen formalizmusa ellen küzdött s hitvallásokat, dogmákat és szertartásokat mellőzve, csupán a Szentírás egyszerű, világos szavaira alapította hitét és egész erkölcsstanát, hatással volt reá. Ismerte talán Heine Vallomásait is, ki azért dicséri az angolok bibliaterjesztését, mert ez által „megteremtik a szellem országát, a vallásos érzés, a felebaráti szeretet, az erény és tiszta erkölcs birodalmát, mely nem dogmatikus tanokon épül fel, hanem példázatokon (hasonlatokon) és allegóriákon, amilyeneket olvashatunk a kis és nagy gyermekek nevelésének gyönyörű, szent könyvében: a Bibliában.” (Zollner B. Heine Emlékiratai 237. l.)

A Biblia alapján épült, Jézus szent példáját követő s főként a gyermekek, a szegények és nyomorultak iránt való szeretetben megnyilvánuló keresztyénség volt Gárdonyi vallása. A felekezeti különbségekben, a konfessziókban, dogmákban s a szertartások külsőségeiben ő is inkább csak korlátait és akadályait látta az igaz keresztyénségnek. A régi deizmusra, Rousseaura emlékeztet a hittana. Teozofiának, buddizmusnak, a lélekvándorlás hitének is van nyoma regényeiben, de ő maga, azt hiszem, nem vette ezt komolyan. A lélek halhatatlanságában feltétlenül hitt, azért nem félt a haláltól. „Utrakészülés” című költeményében mondja a sokszor idézett sorokat:

A halál nékem nem fekete börtön,
nem fázlaló, nem is rút semmiképpen :
egy ajtó bezárul itt-lenn a földön,
s egy ajtó kinyílik ott fenn az égen,
ez a halál.

A hitigazságok forrásának, a könyvek könyvének a Bibliát tartotta. Ezt buzgón olvasta s költői műveiben a protestánsokra emlékeztető „bibliás ember” volt. Ezt a nagy tiszteletet a Szentírás iránt még evang. apjától örökölte. Gárdonyi már Bródy Sándor folyóiratában, a Jövendőben 1903. írt legendájában is a Biblia nagy értékéről szól. Az itt közölt „Utolsó fejezet” című legenda szerint az Úr el akarván pusztítani a földet, melyet egykor teremtett, Gábor angyalt a földre küldi, hogy hozza fel onnan, ami megmenteni való. Az angyal pedig harmadnap sem hozott egyebet magával, mint egy könyvet, mondván: „Ime, Uram, ez az egyetlen érték, amelyet odalenn találtam.” A könyv pedig nem vala más, mint a Biblia.

A már említett „Forrás” című legendában is a Szentírást, a négy evangéliumot mondja a hitigazságok egyedül tiszta forrásának. Egy szent életű remetét hívnak a környékbeliek, hogy legyen a plébánosuk. De ez azt feleli: „Nem római az én vallásom.” Majd mások szólítják fel. De a remete megkérdi: „Nem a lutheri vallást követitek-e?” S az igenlő válaszra kijelenti: „Nem az az én vallásom.” Azok engedményt tesznek: „Ha kálvinista vagy is elfogadunk, mert egy a zsoltárunk az övékkel.” A remete felel: „Az sem az én vallásom.” Az emberek csudálkoztak, mivelhogy mindig az evangéliumos könyvet látták a kezében. Felvilágosításul mondja a remete: „Jézus az én világosságom, egymagamban élek, a különféle vallásokat is magam mögött hagytam.” És példázatot mond nekik. Egy gazdag pogány király öregszik, fél a haláltól, vigasztalást keres és a bölcseket hivatja. Egy vén bölcs mondja neki: Napkeleten van egy forrás, az életnek vize, aki ebből iszik, örök élete lesz. Küldöttség megy a vízért. Először mocsarat találnak, pedig az is az egy igaz forrásból származik. „Ha zavaros is, mondják a lakosok, mi gyermekségünktől ezt isszuk, megszoktuk.” Tovább mennek, ott a lakosok már árkokból itták a vizet, de az sem

volt tökéletesen tiszta. Ismét tovább mennek. A vízfolyás egyre keskenyebb, de tisztább lesz. Végre rátaláltak a forrásra. Ott a víz tiszta volt, mint a kristály. A forrás négy fehér kő közül serkedt elő — egy fakeresztnek a tövéből. A négy fehér kő a négy evangélium.

Gárdonyi is tehát, miként a protestánsok, a Szentírást tekinti a hitgazságok egyedül igaz és tiszta forrásának. Ezt a szent könyvet még az evang. édesapja ismertette és kedveltette meg vele. A Biblia iránt való hódolatát igen szépen jelenti ki egyik versében is, melynek címe: „Írás a Bibliába. Az Újszövetség könyve elé”.

Ez a könyv a könyvek könyve,
Szegény ember drága gyöngye.
Egi harmat lankadtaknak,
Világosság földi vaknak.
Bölcsességnek arany utja:
Boldog, aki rátalál!
Szomjas lelkek forráskutja,
Hol pohárral Krisztus áll...

Minden fakul, minden romlik,
Márványvár is összeomlik.
Biborleplek ronggyá mállnak,
Dicsőségek füstbe szállnak.
Csak ez a könyv nem tér porba,
Mintha volna élő lelke!...
Ez a könyv a Mózes bokra:
Isten szíve dobog benne.

De a fentebbi legendában a remete nemcsak a Szentírásról szól, mint egyedüli tiszta forrásról, hanem azt is kijelenti, hogy ő egyik felekezethez sem tartozik. Annál kevésbbé mondja a r. kath. egyházat a többi felett állónak, vagy éppen egyedül-üdvözítőnek. Nem csoda, hogy ráírta a kézíratra: „Post mortem!”. S valóban csak a költő halála után közölték. De más bizony-sága is van Gárdonyi felekezeteken kívül álló kereszténységének. „Bibi” című regényében az öreg Szöts Péter, kitől a fiatal káplán a religióját kérdezi, így felel: „Azt magam is szeretném tudni. Papiroson római katolikus vagyok. Jobban megmond-hatnám, hogy mi vallású nem vagyok. Nem vagyok luteránus, se kálvinista, mert ez a vallás is voltaképen csak az, ami a római katolikus, csakhogy Luther és Kálvin kiszedte a tollát a pávának. Ha páva, legyen tollas. Zsidó se vagyok. Mert azt, hogy Jézus egy magas világból közénk szállott lélek volt, lehetetlen megtagadnom. Talán leginkább unitárius vagyok. Van Isten! — ez a fő. De nem ismerem a dogmakönyvüket. Sose adták ki... A vallásoknak az a hibájok, hogy határoltak: a dogmák lélek-telkek. Körül van kerítve minden telek. Az én vallásom azonban határtalan és így senkit sem háborgatok vele. Mert minden vallásból kivettem, ami az értelmemnek és szívem-nek megfelel s megértem, hogy mindenkinek más az arca, más-

féle a gyomra és a szeme. A keresztény vallás nem maga a pap. A papja csak egy templomi hivatalnok. Isten szentelt bojtárja. És még a temploma sem a keresztény vallás, mert az csak épület. És a bennelevő szent képek, szobrok se. Sőt még a Hiszekegy se a keresztény vallás. Hanem a szívemben lakó Krisztus... A legcsodásabb alkotás nem a római Péter-templom, hanem egy — mákszem."

Gárdonyit azzal, hogy elkeresztelték és az egri érsek tanítóképzőjében nevelték, kivették ugyan a protestáns légkörből, de igazi római katolikussá tenni nem tudták. Még édesanyjának buzgó pápistasága sem, akit ő oly forrón és gyengéden szeretett, s aki őt papnak akarta nevelni, nem fogott rajta. Apjának nyilatkozatai s a sárospataki és pesti Kálvintéri iskolák ellensúlyozták a r. kath. hatást. Halálos betegségében is egyes lapok szerint a halotti szentségeket nem fogadta el, azt mondván: „Én az Istent magamban hordozom." Bizony inkább csak „a papiroson volt ő r. katolikus", amint Bibi regényében Szóts Péter mondja magáról. Erős kritikát gyakorolt a felekezetekkel szemben, nem feledte, hogy őt „alkalmi zsarolással" keresztelték és anyakönyvezték. S így történt, hogy teljes szívvel és lélekkel egyik felekezethez sem tudott csatlakozni. Olyan válogató eklektikus lett. Olvasta a Szentírást, ehhez szabta erkölcsi életét és hitt Krisztus istenségében, akit példaképül választott.

„Még a Hiszekegy se keresztény vallás — mondja a Bibiben — hanem a szívemben lakó Krisztus." Ugyanitt Szóts Péter is hisz Krisztus istenvoltában: „Én nem hiszek? Hát én nem is hiszem, hanem tudom... Minden emberben fénylik valami az isteni szikrából. No és éppen csak Krisztus ne volna Isten?" (Bibi 221. l.)

Azt, hogy Jézus egy magas világból közénk szállott lélek volt, lehetetlen megtagadnom" — mondotta már fentebb. (Bibi 184). „Kezdő tanítónak" című versét is avval kezdi:

Mikor először lépsz az iskolába,
Legyen arcodon Jézus nyájassága.

És mily szent, mély hódolattal áldozik Krisztus istenségének a virágvasárnap legendájában (Krisztus álma):

A zöld Borostyán így rebeg:
— Sirjához innen kúszom én
s ezer karommal ölelem,
ki legjobb volt a föld színén.

Mély hitet fejez ki „Ne félj!" című kis verse is. Jairus leányának feltámasztását idézve mondja:

Ha ránk is így szakad a fájdalom,
szerettünket látva a gyászpadon,
s kiáltjuk: Nincs már, nincs aki megmentsen!
törjön át Jézus szava a bús csenden:
„Ne félj, csak higgy!"

Már korábban is „A hatalmas harmadik” című regényében igen keményen bírálta a r. kath. egyházat. Itt a regény hőisével mondat ilyeneket: „A vallásomnak sok minden rojtját-bojtját, korhadt gerendáit nem szeretem. A papjainak bűnös hanyagságai, tunyaságai a [cselekvő emberszeretetet terén... hogy martalékkül engedték oda az emberi fajt a szabadkőművesek világűzletének... a latinsága, taljansága... nyílt bitangolása a pápaságnak, hogy csak talján ember lehet az öt világrész kereszténységének feje... Krisztustalan szívek, parádés apostolok, hivatalnoklelkű közpapság... És mégis ennek a vallásnak fenekén rejlik a legtöbb igaz gyöngy — a sok hamis gyöngy között. Ez a legszebb valamennyi között.” A második kiadásban 1910, ezen már változtatások vannak. A tunyaság, hanyagság és a szabadkőművesek kimaradtak, de van helyettük: „az a parádés Vatikán, a fondor biborosok, a svájci kakasok... azok a vízilónézésű, méltóságoskodó papok, fennpökö püspökök, ebekként hunnyász közpapság.” (Futó J. i. m. 194 l. A hatalmas harm. 1. és 2. kiad. 129. l.).

Ilyen erős, sértő kritika után nem tehetem magamévá Ravasz László véleményét, aki a Kisfaludy-társaságban 1923-ban „A láthatatlan ember” című székfoglalójában ezt mondta Gárdonyiról: „Ő az első magyar szépíró, aki a hitét: benső, meleg, gyermeteg katolicizmusát beleviszi az irodalomba. Eddig csak azt siratták — például Reviczky — hogy az a hit elveszett; büszke fájdalommal epedtek érte — Vajda János — de senki sem örült annak, hogy van. Gárdonyi úgy örül neki, játszik vele, tapintja, beleheli, mint a szent sír zarándoka a húsvéti vigilián meggyújtott gyertyalángokat.” Hiszen az „Egy katekétának” című versében ez az első strófa:

Mondd: minek teremtett volna
 Ő, kiből az ész fakadt,
 szent-olvasós dicséröket,
 miatyánkos könyörgöket,
 főlhizelgő ajkakat? (December 29. l.)

Ez nem „gyermeteg katolicizmus.” Szabolcskának is 1894. az öreg honvédekről írja: „Ezek a szentek, pajtikám, s nem azok, akik éjjel-nappal miatyánkoztak.” (Szabolcska i. m. 117. l.)

Jobban ráillik Ravasznak másik megjegyzése: „Némelykor úgy beszél, mintha a Rousseau cimborája volna, de mindig úgy érez, mintha pár órával előbb Assisi Ferencsel találkozott volna.” (Simon L. Az egri remete 23).

Farkas Gyula is legújabb irodalomtörténetében azt mondja Gárdonyiról: „A magyar középkor Istenhez menekülő alázatosságának nincsen nála áhitatosabb rajzolója.” Igen, tudjuk, hogy Gárdonyi történeti regényeihez bő és alapos tanulmányokat végzett. „Isten rabjai” című regényében is beható, hű korrajzot fest, meg akarja értetni, hogyan, milyen korszellem hatása alatt és mily lelki hangulatban lehettek akkor oly túlzó, rajongó,

szerzetesek és aszkéták. De a maga véleménye és kritikája bizonyára az volt, amit Jancsi fráter mondott a szépséges Margit királyleány elfonnyadása után: „Nem neki való élet volt! Hiszen Istennek sem lehetett kedves látvány, hogy egy ártatlan teremtés rongyokban jár, ájulásig imádkozik és véresre vereti magát a böjti éjszakákon! Balgatag rajongás! A kereszténység fájának is vannak bütykei, vadhajtásai! Ki kellett volna őt venni onnan tizenkét éves kora után. Hiszen élhetett volna a királyi palotában is imádságos szép életet! Hiszen meghajolt volna ő koronás fővel is Krisztus lábához. Lehetett volna ájtatos királyné. Lehetett volna boldog keresztény anya, aki az ölében tanítja áve Máriára a kisedét és boldogan csókolja meg az ámen után!” Gárdonyinak ez a kritikája pedig nem „benső, meleg, gyermekes katolicizmus”, hanem a protestánsok evangéliumszerű tanítása.

Fentebbi erős szókimondásától, úgylátszik, Gárdonyi is megijedt s mintegy enyhítő balszamelveti utána: „És mégis ennek a vallásnak fenekén rejlik a legtöbb igazgyöngy, — a sok hamis gyöngy között. Ez a legszebb, legmennyeibb levegőjű”. (1. kiadás.) Mint költő, érthető, hogy a r. kath. kultusz művészeti elemeiben sok szépet, a képzelet számára sok anyagot talált. Művészeti szempontból tesz is olyan összehasonlításokat, mint „Zivatar pékéknél” kötetében „Örvényben” című elbeszélésében: „A koporsó fejénél három palástos és szakállas pap állt. Mingyárt láttam, hogy református temetésen vagyunk. Az bizony festőnek nem olyan színes, mint a katolikus. Beszédék és beszédék, közben egy-két ének. De se illatos füst, se szentelt víz, sem az a mélyszépségű ének: In paradisum deducant te angeli...”. De ő a Bibliát olvasta, ennek zsinórmértékével ítélte meg, mi igaz keresztyéni, mi egyezik meg és mi ellenkezik a Szentírás szellemével. A külsőségekkel, a sok szertartással, fénnel és pompával szemben sohasem feledte az evangéliumi igazságot: „Az Isten lélek és akik őt imádják, szükség, hogy léleken és igazságban imádják” (Ján. 4. 24.).

Sok kifogása volt a r. kath. egyház ellen, amelynek ő reverzálissal és elkereszteléssel lett a tagja. Ősei buzgó evangélikusok voltak. Ezért lett volna oly könnyen hajlandó Szabolcska nyájához visszatérni. Nem tetszett neki a pápaság, melyet mindig a „talján főpapok bitangolnak”, a magas hierarchia gazdagsága és pompája, a közpapság hunnyászzkodó alárendeltsége, a cölibátus, a különvált házasságának fel nem bontása, a feloldozás megtagadása, a sok szertartás és külsőség, a lalin nyelv. Egyedül üdvözítőnek pedig Rómát épen nem tartotta. „Az a hatalmas harmadik” című regényében nagy haraggal fakad ki a hőse: „Krisztustalan pogánynép! Én nem is értem, hogy mért kötjük magunkat hozzájuk! Hiszen van más keresztény vallás is, akár százféle! Tisztábban őrzik a Krisztus tanítását, mint ők. És ki merné mondani rájuk, hogy nem becsületes emberek. A kálvinisták, a lutheránusok, az unitáriusok. Vértanuik is vannak. Gályarabságot szenvedtek a vallásukért. Még a parasztja se

olyan káromkodó, mint a pápista parasztság. Otthagyjuk őket! Még ma ott hagyjuk őket! Ha akarod „izenek a református papnak, — nekem jó barátom”. (2. kiad. 168. l.).

„A lámpás” című regényében a fiatal tanító, midőn a plébános felszólítására a szokásos nagyszerdai gyónásra bemegy a városba, igen nagy bűnöket vall meg a gyóntató papnak s ezek között: „A második az, ugymond, hogy nem hiszek az egyháznak egyedülüdvözítő mivoltában, sem a társadalom felett való állásának jogosságában. Az egyház bűnös és a törvénye véreskező”. S ezt azért mondta, mert szerencsétlen házasságát az egyház nem bontotta fel s a kedves leány, akit feleségül akart venni, bánatában megmérgezte magát. (I. m. 112. l.).

Mint magyar költő különösen az istentiszteletben használt latin nyelv ellen fakadt ki többször is hevesen: „Az én falum” II. kötetében (Egy dal története) mondja: A szomszéd faluba új pap került. Átmentem én is. Az új kálvinista pap gyermekkori ismerősöm, a rektor meg jó barátom. Különbén is mindig szívesen hallgatom a zsoltárokat. Micsoda szerencsés felekezet, hogy azon az erőtől duzzadó régi szép magyar nyelven beszélhet az Éghez! Én pápista embernek születtem (elmondta, hogyan) és szerettem is az én művészettel ékes pompás vallásomat. Csak az a latin szó, az ne volna már benne. A kálvinista templomban magyarnak érzem az Istent is.” Vallásának értékéből itt is csak a művészeti szépséget emeli ki. „A falábú ember” című elbeszélésben ismét a latinság ellen szól, még a hitetlenséget is ennek tulajdonítja: „A parasztnak közt sok a hitetlen. És ez nem is csoda. A latin igéket nem értik, a prédikációk meg többnyire nem nekik való theologiai értekezések. A papok mindig a tekintélyekre hivatkoznak, amiket csak tanult ember ért meg; tanításuk az élettel nincs kapcsolatban s nekik maguknak a szeretetlen (családtalan) élet folytán elridegedik a szívük. A hit csak olykor a felszínen érinti a szívet, mint a fecske szárnya a vizet.*) A latin nyelv bántja Gárdonyi fülét az „Ygazság a földön” című verses legendában is. A földre leszállt angyal, midőn az üldözött, hajléktalan Bandi és gyermeke számára a templomban keresett szállást, felkiált:

— Mily kincses palota!

Csak azt a drága szép ablakot nem értem,

Ara kettőtöknek elég lenne éppen.

És mi manót keres itt e sok „oremus”

kint is diáknak: „Venite adoremus”

Mért hívják Istenhez diáknak a népet?

Avagy magyar szóval tán nem értené meg?

„Gyertek imádkozzunk!”, Ez a szó kell ide.

Az idegen szónak idegen a szíve.”

*) Dr. Futó Jenő i. m. 195. l.

Gárdonyi, a volt tanító és a papok.

Farkas Gyula legújabb irodalomtörténetében ily szavakkal jellemzi Gárdonyit: „A dunántúli falusi iparosfiú, akit szülei „úrnak“, néptanítónak nevelnek, valahogyan mindig ezen az úri társadalmon kívül állónak érzi magát... Szívéhez legközelebb a falu népe áll, amelyből kisarjadt s a magyar paraszt évszázados gyanakodásával tekint úrra és papra.” Ez a papok iránt való bizalmatlanság és rossz vélemény benne mint tanítóban is meggyökeredzett. Pap és tanító, sajnos, kevés helyen élnek egymás mellett jó barátságban. A tanító a pap jó dolgát irigyli, a pap pedig olykor talán a felsőbbiségét érezeti. A hivatalos érintkezés sok alkalmat ad a félreértésekre. Az általános emberi gyarlóság az oka az ellenségeskedésnek. Nemcsak faluhelyen van ez így, hanem meglepett, hogy még Kis János költő-püspök és Gerok Károly, a stuttgarti jeles költő és előkelő udvari pap is panaszkodik Emlékezéseiben, hogy mennyi baja és kellemetlensége volt a tanítókkal.

Gárdonyinak már korai gyermekkori emléke az volt a somogyi plébánosról, hogy apjától reverzálist csikart ki s ennek erejével lett ő, a bűzgő evang. ősök sarjadéka, római katolikus. Apja is, a költő is ezt „alkalmi zsarolásnak” minősítette. A vallási türelmetlenség egyéb példái is elidegenítették a papoktól, például az evang. Csepreg pusztulása, amelynek olvasása apját könnyekre indította. Az „Átkozott józanság” című regényében a különben jószívű Bentzefalvy János plébános is csak a gyűlölködő régi könyveket, Pázmány Péter hitvitáit szereti és olvassa, melyekben „a szeretet vallásának pásztoraik egymásnak fejéhez vagdalják a Bibliát és a szeretet apostolai civódnak.” A plébános a régi időket dicséri, de Gárdonyi hőse azt feleli: „Én bizony szívesebben élek a mai korban, amikor nem szamarazzák az embert azért amit hisz. A hit éppen olyan belső ügy, mint az emésztés.” (Átk. józ. 34. l.)

A papok hazafiságát is a tanítókéhoz képest csak valami másodrendűnek jellemzi. „Egy tanító feljegyzése” szerint Gárdonyi a pap tanítását („mert a katolikus iskolában joga van a papnak arra, hogy tanítással mulatozzék”) így írja le: „Hozzátámaszkodom az ablakhoz és el-eltűnődve hallgatom a tanítását. Milyen különbség van a pap meg a tanító között!

Ő azt mondja: — Az ég... Az Isten...

Én azt mondom: — A föld... Az ember...

Ő azt mondja: — Róma.

Én azt mondom: — Buda.

Ő azt mondja: — Katolikusok vagytok.

Én azt mondom: — Magyarok vagytok. (Szabolcska, i. m. 86. l.)

A papi gőg és szívtelenség ellen is többször erősen kifakad az írásaiban. „A parádés Vatikán, a fondor biborosok, a vizilónézésű méltóságoskodó papok, a fennpökő püspökök, Krisztustalan

szívek, hivatalnoklelkű közpapság" — ilyen vádak hallatszanak „Az a hatalmas harmadik” című regényében. Verses legendájában az Ygazság, az Úrnak anyyala, leszáll a földre s az első, akivel találkozik, a püspök.

Hát jön ám egy hintó le a dombról futva,
Huszár ül a bakján, pap a belsejében.

Az Ygazság rákiált, megállítja a hintót. A püspök azt hiszi, rabló támadta meg :

Kell pénz ? Itt a tárcám. Kell kincs ? Itt a láncom.
Csak az életemet hagyd meg jó barátom.
Rebegésre vált ajkain a beszéd,
S könyörgőre tette kövér kesztyűs kezét.

A püspök vallomására, hogy ő Jézus Krisztus szolgálója, Ygazság ezt feleli :

A Jézus Krisztusé ? Nem gondoltam volna,
Hogy neki ily kincses, dús szolgálója volna.
Ő bizony sohse járt négy lovas batáron.
Egyszer lovagolt csak, akkor is számaron.
Ha neki ily drága hintója lett volna,
azt a szegény ággot belévette volna,
ki amott dermedez a havas utfélen . . .
Krisztus papja vagy te ? Csunya hazug beszéd !
Te se nem intettél, se meg nem állottál,
mint a csigabiga házodba huzódtál !

Ygazság, az Úr anyyala, kabátját adja a didergő koldusra, a püspöktől pedig azt követeli, hogy nadrágját adja neki :

A püspök, mint pulyka duzzad már mérgében.
Am az Ygazság szól: Ember, ez nem szegény.
Hisz magad hirdeted a Jézus irgalmát:
Nadrágod ha nincs is, marad reverendád.
Az a lánc a szegény, mert benne hordozod
száz nyomorgó család epedett kenyerét ;
az a kereszt szegény, mert rajta hordozod
résztétlen szívednek nemtitkolt hidegét.
A brilliáns szegény, míg a nyomor könnyez,
s téged a fölösleg gaz pompája környez.
Mit mondott nagyeros parancsúl mestered:
„Mindenkit úgy szeress, mint magad szereted !”
De látom, csak papé az Úr szava nálad:
Nem a nyájnak élsz te, csupán a gyapjának.

Az érseki tanítóképző növendékének szájából ezek bizony igen kemény szavak. De épen mint tanító fakadt ki Gárdonyi igen sokszor az egyház és a papok ellen. „A néptanító szívé — így tör ki ifjú szívéből a keserűség — vasból alkotta az Isten, hogy elbirja azt a sok kegyetlen lábat, amivel az egyház és a társadalom meggázolja”. (A lámpás 110. l.) Mint győri kezdő hirlapíró tanügyi lapjának „A néptanító és az úri osztály” című cikkében még azt ajánlotta a felekezeti tanítónak, hogy első ízben a papnál tett látogatás alkalmával csókoljon kezét.

De ha a pap tovább és máskor is kézcsókra nyujtaná kezét, csak hajoljon meg. E cikke miatt a tanítók szervilizmussal vádolták és támadták. A fiatal Gárdonyi pedig válaszában felmentette támadóját „a papnak adandó kézpuszi alól az egyéni vélemény szabadsága nevében”. „A lámpás” című regényében a fiatal tanító azonban már határozottan megtagadja a kézcsókot. (Simon L. Az egri remete 122. l.)

Hivatalnoklelkűséggel, ridegséggel, a szertartások gépies végzésével is vádolja Gárdonyi a papokat. „December” című versében azt kéri, hogy csak télen ne érje a halál, mert csúnya a téli temetés: „lábát rázza a ministráns gyerek, a pap a szilvakék orral didereg.” Még a koporsóból is hallja majd „az elhadart circumdederuntot, a köhögést, a gyors miatyánkot.” Gyermekkorai emlékeiből tűnik ki, hogy erről az oldalról mily korán figyelte meg már a papokat. „Vigasztalás” című kis cikkében ír le egy jelenetet:

„Egy kis gyermeket temettek. Valami tanyáról hozták be. A koporsót a papház elé tették.

Az anya bemegy a paphoz. A folyosón találja, amint ebéd után csibukozik és zokogva mondja:

— Itt vagyunk.

Engem az asszonymnak zokogása mélyen meghatott.

— Ne sírjon annyira — mondja a pap jólelkűen — hiszen lássa, az Isten akaratából történik minden. Ebben meg kell nyugodnunk.

S ezt mondva kiütötte a hamut a pipájából és ásított. A családjára fájdalma és a családtalan pap közönye mesteri kézzel van itt egy-két vonással papírra vetve. (Jövendő 1903.).

Sokszor veszi tolla hegyére a papnötlenséget s ennek következményeit. Az a kép, amit „A lámpás” papi alakjáról rajzol, megdöbbenő. Az ő papja nemcsak a coelibatus, hanem a házasság és erkölcsiség alaptörvényeit is lábbal tapodja. Míg a tanító a harctéren hazájáért harcol, fiatal feleségét otthon a pap hódítja el. Van egy másik fiatalkori megértő plébános barátja is az elkeseredett, bujdosó tanítónak, aki neki Mátraszélen állást szerez. De ennek a jó embernek is olyan a házatája, hogy egy göndörhajú gyerekfej kukucskál be az ajtón. A tanító szeretettel simogatva kérdezi: hát ez ki? „Ha más kérdezi, mond a pap, az unokaöcsém, ha te kérdezed, a fiam.” Azután egy gömbölyű jóságos arcú úrnő jött be. Bort hozott egy tálcán. Ezt már nem kérdezte a tanító, úgymint tudta, hogy ez meg az — unokahuga (I. m. 82. és 118. l.).

Utolsó regényét, a „Bibit”, amint Gárdonyi maga is bevallá, egyenesen a coelibatus ellen írta. Wak Lukács káplán sorsa, vergődése, aki gyermekkorra óta semmi szeretetet nem tapasztalt, akit plébános gondviselője is oly hidegen fogad, „mintha kocsisnak jelentkező parasztot kérdezne”, őszinte részvétet kelt. A kedves leány iránt való vonzalma természetes, nagyon is érthető, De ott a nagy tiltó akadály: a coelibatus. Alig 16 éves

és már reverendában jár. Méltán kérdi jóakarója, Péter úr: „De hát az életnek ilyen elején meggondolta-e? Hiszen még nem ismeri az életet. Mi az, mikor valaki megtagadja a legszentebb ösztönt? Ami a hálnak a víz, az az emberi léleknek a szerető környezet. Legszeretőbb környezet a család. A pap nem élhet családi életet. Akinek nincs családja, csak fél életet él.” A káplán papirosra jegyzi: „Az élet főkincse a lelki fehérség' vélttem eddig. De a második bizonyára a szeretet a családi tűzhely körül.” A regény végén is a káplán még erősen viaskodik, igaz, hogy már csak álmában: „Az én lelkemet Isten szabadnak teremtette, engem nem lehet zsinórra kötni, mint a kutyát. Isten főtörvénye a szeretet. Aki nem anyai szív mellett nőtt fel, aki nem a feleség szíve melege mellett éli az életét, aki a maga szívére nem ölelhet gyermeket, aki nem halna meg senkiért, hogy megmentse, az olyan ember élete nem teljes. Minthá olyan országban élne, amelynek nincs Napja. Aki ebben a naptalan országban sinylődik, nem is lehet ember. Hiába küzdünk ellene. Csontunkba, vérünkbe helyezett törvény ez. Ha Isten törvénye szent, vétkezik, aki nem tartja meg. Erőszakot tesz az emberi lélek szabadságára. Olyan bűn, melyre nincs bocsánat... A nő olyan fele a férfinak, mint a nappalnak az éj, a lombnak a virág. Hogyan foszthatja meg az embert attól a sok kedvességtől, amit csak a nő lelkében talál?” (Bibi 24., 154., 237. l.).

A papnőtlenység bűnös következményeit többször is feltárja. „Cyprián” című regényében a fiatal aszkéta szerzetest a várkisasszony végre is elcsábítja s a regény végén az is kitűnik, hogy az öreg szerzetes, aki fiatal társát megmenteni akarja, ennek az atyja volt. Még az „Átkozott józanság” című regényben is ennek hőse sokáig azt hiszi, hogy Adria, a finom lelkű, kedves leány az öreg plébános törvénytelen leánya. „Milyen kár, hogy rendetlen születésű, ezt az egyet elvenném” — mondja a túljózan ifjú. „Milyen kár, hogy kívül született a társadalmi kerítésen” — fakad ki ismét. Ezért nem meri a lányt anyjának bemutatni. A regény ily módon is azt tárja fel, hogy a plébániákon nevelkedett leányokról mint vélekednek az emberek. Bentzefalvy plébános ez esetben ártatlan volt. De ritka eset az, hogy Gárdonyi a r. kath. papot jónak vagy rokonszenvesnek rajzolná. Gondoljunk csak „Annuska” színművében is János barátra. Mily durva, mily érzékies. Lúdcombos eszik böjti napon. Mikor felköszöntöt mond, egyik kezében lúdcomb, másikban borosüveg. Kati cseléddel mily szemérmetlenül viselkedik nyílt színen. S a zárdába lépni akaró ifjúról ő mondja: „Jó kártyás, jó ivó, az Isten is barátnak teremtette.” A népszerű, kedves Péter barátról már több tisztelettel ír. De ő is tréfacsináló, humoros alak, aki sok furfanggal koldul a barátok számára. A papság mintaképe ő sem lehet.

Gárdonyi és a protestáns lelkészek: Pereszlényi, Szabolcska.

A protestáns lelkészek között is voltak Gárdonyinak ismerősei és jó barátai, akikről szintén megemlékezik írásaiban. A nemeskéri Erdélyszky Mihály evangélikus lelkésztől csak édesapja beszélgetett neki. De jól emlékezetébe véste, amit hallott róla. Még harminc év múlva is visszaemlékezett reá. Tudós ember volt, jó kertész és jó pedagógus, aki, mint fentebb láttuk, még a maga kárára is alaposan megmagyarázta a nebulóknak, hogy milyen parittyával győzte le Dávid Góliátot. „Szüleim gyémántja voltam” című elbeszélésében említi azután a szomszéd falubeli református lelkész Guszti fiát, aki neki jó pajtása és nagy kópé volt. Jámbor arccal nézegették a tanuló szobában a reformáció képes történetét, a vormszi gyűlés képét, hogy a jó papot megtévesszék. Ez a fiú lehetett, akiről Gárdonyi „Az én falumban” mondja: „Az új kálvinista pap gyermekkori ismerősöm, a rektor meg jó barátom.” Így ment be a templomukba, hallgatta a zoltáraikat „melyek egyeznek a lutheránusokéval.” Itt irigyli, hogy a régi szép magyar nyelven beszélnek az Éghez és nem latinul, mint ők.

A coelibátus ellen, mint láttuk, Gárdonyi erős támadásokat intézett. A protestáns paplakokról, az úgynevezett ároni házakról ellenben hálával, elismeréssel nyilatkozott. Két ilyen házat ismert meg közelebbről: Pereszlényi Jánosét Győrött, és Szabolcska Mihályét Marosfalfalun Erdélyben. Mindegyikből jó emlékeket hozott magával. A győri kálvinista paplak adott neki szállást és kenyeret, amikor a nehéz átlépést az írói pályára mint fiatal falusi tanító megtette. A jó papné úgy bánt vele mint saját fiával s mikor a nemes lélek 1887 nyarán elhunyt Ziegler Géza ott könnyezett a református papné koporsója mellett. S még húsz év múlva is, mikor az ifjabb papfiú, dr. Pereszlényi Zoltán a bátyját elveszítette, bizalmas baráti hangon írt neki meleg, vigasztaló levelet s hálával emlékezik a papi családról, melyet ifjúságában ő is boldog együttélésben látott. „Istenben vetett bizalommal nézzen az Égre” — írja neki 1907. Egerből s a sírontúli viszontlátás reményével vigasztalja.

Szabolcska Mihály költő-pappal a különben oly zárkózott és szinte ridegnek látszó Gárdonyi harminc évig élt belső bizalmas barátságban. Senki sem állott a szívéhez közelebb. Igaz magyarságuk, a magyar nép forró szeretete, igaz, mély lelki rokonság kötötte össze a két nagy költőt. Pósa Lajos 1893 őszén indította meg köztük a levelezést. Szabolcska Erdélyben Marosfalfaluban volt akkor lelkész, Gárdonyi pedig újságtíró Pesten. Pósa írta Szabolcskának: „A napokban majdnem meglátogattalak Fesztyvel és Gárdonyi Gézával, aki mint pappal is szeretne veled bizonyos okból megismerkedni, de az utolsó percben éppen ő mondott le. Írhatnál neki, mert szörnyen gyáva és élhetetlen.” Írt is neki Szabolcska oly melegen, hogy Gárdonyi „Kedves Miska Pajtás” megszólítással válaszolt és

írta az első levelet. „Egyformán érzünk, gondolkozunk, én téged csodállak, barátságomat és szeretetemet ajánlom — írja Gárdonyi — hiszen oly kevesen vagyunk, édes Miska pajtás, magyarok az irodalomban”. Szabolcskán és magán kívül még Póását, Endrődöt és Szávaít ismeri el ilyennek. Válóperéről szólva írja: „Csak az az egy fenyeget, hogy egyszercsak 10—20 esztendő mulva beül hozzám az asszony. Ő persze pört nem kezd, mert még mindig nem mondott le rólam.” Még 1893. okt. 26. azzal fenyegeti Szabolcskát, hogy Feszty Árpáddal, „aki a legkedvesebb egyszerű magyar gyerek és jó cimborá” s Dankó Pista, Lányi Géza cigányokkal lemegy hozzá Erdélybe. Szabolcska papi mivoltát is respektálja, erről írván: „Kérek azt is ird meg, hogy ha vasárnap megyünk, hátráltat-e ez a predikálásodban? Vagy nekünk is akarsz predikálni? Ez utóbbi esetben írásbeli szerződést kívánok tőled, hogy rövid leszel, habár azt meg el nem engedjük, hogy katedrában lássunk és halljunk.” (Szabolcska L. i. m. 49. l.)

De Gárdonyi rengeteg dolga miatt ekkor még elmaradt az erdélyi út. Inkább Szabolcska jöjjön Budapestre, hogy szemtől-szembe lássák egymást. Ő jobban ráér. Itt azután Szabolcskának is erős bókot mond Gárdonyi: „Ti kálvinista papok vagytok a a legnagyobb urak a világon. Egyszer egy héten papoltok, azután egész héten át sakkoztok, kártyáztok vagy olvastok a kaszinóban”. Az idő mulik. Arcképet váltanak, hogy legalább így lássák egymást. Gárdonyi ily szavakkal köszöni a képet: „Azt mondták, hogy tatárfejű ember vagy. No biz én inkább alföldi kún típusnak talállak . . . ábrázatodon olyasmit látok, mintha a tatárpusztítás felett keseregnél. Mérgező lehettél, Miska, de nagyon s azt hiszem, megengeded, hogy nyájasabbnak képzeljelek”. Ujra igéri, hogy lemegy Marosfelfalura. „Ha nem vagy pipás ember, akkor ne is hívj, mert én kifüstöllek a parochiából. Mielőtt odamennék azt is tudd meg hogy én pápistának keresztelt istentelen pogány vagyok, — hogy kiállhatatlanul lusta, szóvalan és a világon minden dologgal elégedetlen fráter vagyok”.

A következő évben (1894) egy gyönyörű költői levéllel mentegette magát (Levél Szabolcska Mihálynak):

Kedves jó poétám, élsz-e vagy meghóttál?
 Vagy magaduntából tán megházasodtál? . . .
 Hej, Miska, ha most ott ülhetnék melletted,
 de kivirágoznék néked is a kedved!
 Áldanánk a jóbort s az egész világot:
 a néppel nem érző monoklis néppártot . . .
 Nem mehetek hozzád búsulni, barátom,
 messze van Szász-Régen, messzebb még mint nyáron.

Szabolcska közben megnősült. Első fiának keresztapjául Gárdonyit hívta meg. Így lett a keserű poétának kedves koma-asszonya a kálvinista papné. Ezt a keresztfiát Gárdonyi később Egerbe is hívta s ez a keresztfia, Szabolcska László temesvári

ref. lelkész (Ravasz László veje) írta meg 1925. Gárdonyi élet-rajzát. Igéretét Gárdonyi a millennium évében váratlanul, bejelentés nélkül váltotta be. 1896-ban egy verőfényes szép szeptemberi napon érkezett meg Szászrégenbe az állomásra s onnan csengős fiakeren Felfalura, a parochiára. Alig ismerték meg egymást, de nagy volt az öröm. A fiatal papné is igen szívesen fogadta a kedves sovány komaurát. Egy teljes hetet töltött akkor Gárdonyi Erdélyben. A pesti poros, füstös levegő után jól esett itt neki a felfalusi csend, a pompás hegyi levegő. A szelid, csendes, szőfukar ember legörömebb a kertben szeretett elmélázni. Korán kelt s a reggeli mellé a kedves papnénak ő hozott mindig a kert marospartai részéből egy-egy kosárka hamvas muskotály szilvát.

Nem szeretete, ha látogatók háborgatták. Átjött Szabolcskának egy szomszédos paptársa, akinek nagy kedve telt a sikamlós adomákban. Gárdonyi ezt ki nem állhatta s örült, hogy Szabolcska is egyetért vele. Az adomázó papot azzal üzte el, hogy oly halálos komolysággal hallgatta, mintha ez temetési predikációt mondana. A fiatal papné mondta később Gárdonyiról azt a dicséretet, hogy izlésében, még tréfás beszélgetéseiben is olyan válogatós és szemérmesen tartózkodó volt, mint egy eladó lány. Gárdonyi viszont azon bámult és azért volt oly hálás Szabolcskáné iránt, amit a férjének is megmondott, hogy fiatal asszony létére az egy hét alatt sohasem említette kedves komájuk előtt a feleségét s egy szóval sem firtatta elválásuk okát. Gárdonyi el volt ragadtatva attól, amit Felfalun látott és hallott. Megígérte, hogy minden ősszel tölt itt egy-egy hetet. Visszatérte után Singer és Wolfner Irodalmi Fecskejében számolt be erdélyi látogatásáról „Szabolcska Mihály” címen. Szól a félreeső kis fészekben megelégedetten élő falusi papról, aki országos nevű költő és nagy filozófus. A megelégedés titka pedig: „Egy jóságos, szép hallgatag, szelid szőke és kékszemű asszony a felesége, a lelke épp oly költői, mint tiszteletes Szabolcska Mihály uramé s minden kívánsága az, hogy a férjét boldognak lássa. Ez a magyarázata annak, hogy az ő költészetük gerlebűgás és fülemileének.” S ez az oka, hogy Szabolcska nagyobb helyre, magasabb szószerkekre nem vágyik. (Szabolcska L. 56. l.).

Ez a kép mégis csak más, mint amit Gárdonyi a plébániák házatájáról és a coelibátusról rajzolt. Pedig ő nem hízelt egyik felekezeten sem. Igéretét nem tudta beváltani, nem járt többször Felfalun. Egerbe, Szabolcska pedig Temesvárra költözött. Csak Budapesten találkozhattak évenként előleges megbeszélés szerint. 1903-ban már úgy volt, hogy Gárdonyi lemegy Temesvárra, de ez az út is elmaradt. „Az idősebbik fiam — írja Egerből — most tett vizsgát a hatodik polgári osztályból s viszem Debrecenbe vagy Bécsbe. Ezekben a napokban dől el az ügye és e miatt vagyok lekötve.” Ez évben kérdezte Szabolcskától az egyháztörténetből Csepreg históriáját is. Gyer-

mekkori emlékezéseit írta. 1907-ben Szabolcska látogatta meg Gárdonyit Egerben, de csak valami útbá ejtett, alkalmi rövid látogatás volt ez. Gárdonyi neheztelt is e miatt s 1908 elején ismét hívta: „A keresztfiamnak nem látnád-e már idején valónak megmutatni a hősök városát s a hősök városában egy nyavalyás keresztapát? A gyermek életében felejthetetlen egy-egy ilyen utazás. Komám asszonyoknak kézcsókomat küldve ölel a gyerekeiddel együtt Gárdonyi.” (Szabolcska L. 58. 1.).

Ez évben lett Szabolcska az Akadémia levelező tagja. Erre írja Gárdonyi 1908. május 2. Egerből: „Gratulálok Miska! Képelem, micsoda szent meghatottsággal nézed a tükörben az akadémikust. Most már kikerülhetetlen a püspökség!” Két év múlva már Szabolcska ajánlotta Gárdonyit akadémiai tagnak s meg is választották. Még ezt megelőzőleg 1909. vette át Szabolcska dr. Raffay Sándor budapesti lelkész a Protestáns Árvaházi Képes Naptár szerkesztését s Gárdonyit annyira a maguk szellemi légkörébe tartozónak ismerték, hogy Szabolcska tőle is egy olyan novellát kért a naptár számára, amely még nem jelent meg nyomtatásban. Gárdonyi 1909. aug. 12. küldött is neki Egerből egy ilyent. De ha ez nem volna alkalmas a közlésre, akkor az „Én falum” egyik darabját ajánlja. „Mert hiszem, nem olyan olvasott a te kalendáriumod népe. A bibliát mindennap olvassuk, mégis ami jó benne, mindig új.” Szabolcska azután novella helyett Gárdonyinak mégis inkább a „Mi a boldogság?” című versét vette fel 1910-re a naptárba. Ez évfolyamba a harmadik jó barát, Endrődi Sándor is két igen szép és odaváló verset írt: az egyik: „Kövessük Őt!” a másik: „Isten.” A következő 1911. évfolyamban a Protestáns Árvaházi Naptár ismét két kis versét közölte Gárdonyinak. Ezek közül az egyik: „Bölcsesség a hullámokon” igen jól illett a naptárba:

Egy vén révésznek ócska csónakán
 Ūt hat tudós. És azt beszélgeték,
 Hogy nincsen Isten és hogy hisz a nép!
 A csónak roppant. Szólt a vén; No lám,
 Ha tudnak uszni, hát most usszanak!
 „Jaj, Istenem!” — kiáltott mind a hat.

Gárdonyit továbbra is a legmelegebb szeretet, harmincévi belső, bizalmas barátság fűzte a kálvinista költő-paphoz és ennek családjához. Leveleztek és évenként Budapesten találkoztak, költői babéraiknak kölcsönösen örültek. Utoljára 1918 tavaszán Budapesten a református konvent székházában kereste fel Gárdonyi Szabolcskát. Az összeomlás után személyesen többé nem találkoztak. A győri Pereszlényiek után Szabolcskáék papi háza volt a második, mellyel a r. katolikusnak keresztelt Gárdonyi ily bizalmas viszonyban állott. Ezek szerető körében levetette „papramorgó” természetét, ezeket szerette. A maga igazi magyaros, egyszerű és természetes modorával a győri nagy tanács-terem hosszú asztala mellett a kálvinista papok és presbiterek

között jobban érezte volna magát, mint az egri káptalan főpapjainak fényes öltözetű és ranglétrás koszorújában.

*

A győri papiház bemutatásával kezdtem írásomat, ahonnan Gárdonyi írói pályája kiindult. A magam ifjúkori tapasztalataival is mint kortárs és szemtanú meg akartam okolni a kezdetben oly gyenge hírlapíró s a később oly kiváló nagy költő iránt való meleg érdeklődésemet. Nyomára jutottam a nagy magyar poéta német őseinek s kimutatom, hogy az eredetileg szársz-oroszági Ziegler család hazánkban is mennyire kiterjedt. Bebizonyítottam, hogy a német családnak megmagyarosodása Nemeskérnek, ennek a régi artikuláris evangélikus egyházközségnek az érdeme. Hiszen Ziegler Sándor, a költő apja itt született, itt járt iskolába és innen indult a szabadságharcba. Az ősi Ziegler család a reformáció kora óta evangélikus volt.

Mindenkit érdekelhet tehát, hogyan lett Gárdonyi az anyakönyv szerint mégis római katolikus. Kéky Lajos és a többi életrajzíró szerint is kétségtelen, hogy az apa, Ziegler Sándor volt legnagyobb hatással a költő lelki életének kialakulására. Ennek életével foglalkoztam azért bővebben s különösen azt kísértem figyelemmel, hogy az apának hite és vallásos nézetei miként öröklődtek át a fiúra. S végül nem lehetett érdektelen, hogy a valláscsere után és ily apai befolyás alatt milyen volt Gárdonyi vallásos lelkülete és az egyházelekezetekhez való viszonya. Az erőszakos elkeresztelések nem mindig nevelnek a térítő egyháznak engedelmes hű fiaikat.

Igy akartam felvetni és megoldani olyan kérdéseket is, melyeket Gárdonyi eddigi életrajzai mellőztek. S azt hiszem, a régi ismert adatok mellett újakat is sikerült kikutatnom. A nagy magyar költő egyéniségének minél behatóbb feltárása volt a cél, mely dolgozatomnak részeit egységbe foglalja.

TARTALOM.

	Oldal
Bevezetés	3
Gárdonyi, a kezdő hírlapíró Győrött	4
A kálvinista papi házban és a szerkesztőségben	7
A szászországi Ziegler család. A soproni és egyéb Zieglerek Sopron, Vas, Moson és Győr megyében	10
Ziegler János Kristóf, Gárdonyi nagyapja Nemeskéren. A lelkész és a lakatos komasága	14
Ziegler Sándor, Gárdonyi apja. „Az uszó sziget lakói.” Ziegler Géza és Pekár Gyula Pesten, a Kálvin-téri gimnáziumban	19
Hogyan lett Ziegler Sándor fia római katolikus?	23
Gárdonyi kemény támadó s későbbi óvatosabb nyilatkozatai a római katolikus egyházzal	28
Gárdonyi hite és az egyházfelekezetekhez való viszonya	31
Gárdonyi, a volt tanító és a papok	38
Gárdonyi és a protestáns lelkészek: Pereszlényi, Szabolcska	42

